

biblioteket – i Stockholm. En del tveksamma hypoteser, t.ex. den att dominikanernas Mariakyrka i Sigtuna skall ha varit cisterciensisk klosterkyrka 1220, tillmäts alltför stor betydelse.

Vad gäller dispositionen hade det varit bra om medlemmarna av domkapitlet presenterats var för sig, såsom i de föredömliga herdaminna för Strängnäs (1977) och Västerås stift (1939, 1949), och inte ”strimlade” på olika ärkebiskopars ämbetsperioder. Likaså hade en redovisning av socknarna kontrakts- eller pastoratvis, inte i bokstavsordning, varit att föredra. De socknar som från 1647 tillhörde Härnösands stift ingår inte. Vad gäller det 1942 tillkomna Stockholmsstiftet har av okänd anledning Stockholms stad utslutits, medan kringliggande socknar som Danderyds, Solna och Värmdö är med. Det hade varit nyttigt både för författaren och för läsarna om verk som *Det medeltida Sverige* och *Sveriges kyrkor* genomgående hade anförts i de fall socknarna ifråga ingår däri.

Den bristande kvaliteten och de många sak- och slarvfelen får av utrymmesskäl belysas med några få exempel gällande de uppländska socknarna. Vallby kanonikat var uppkallat efter en gård i Danmarks socken och hade ingenting att göra med Vallby socken i Trögd, vilket betyder att fyra av dess fem kyrkoherdar utgår. I Alsike ägde ärkebiskopsbordet en större gård, men påståendet att kyrkan och socknen tidigt skulle ha ingått i ett av domkyrkans kanonikat saknar helt stöd i Göran Dahlbäcks avhandling om Uppsala domkyrkas godsinnehav. Påståendet under Alunda socken att Morkarla församling (hellre socken) 1264 skulle ha inrättats som ”ett kanonikat under Uppsala domkyrka” av ärkebiskop Folke är orimligt. För det första var han inte ärkebiskop förrän 1274, och något kanonikat med det namnet är inte känt; däremot levererades kaniktionde därifrån till det åttonde kanonikatet. Liksom i andra fall, följer här efter en uppräknig av de kaniker som enligt Fant-Lästboms herdaminne har varit knutna till socknen. Kritiska kommentarer liksom sidhänvisningar till föregående domkapitelavsnitt saknas. Den naturliga utgångspunkten vore uppgifterna om de olika ämbetenas innehavare i Uppsala domkyrkas 1344 upplagda register, handskriften A 8 i Riksarkivet, som för

övrigt inte är en vanlig avskriftssamling utan en aktsamling av helt annan rättslig dignitet. Författaren förefaller okunnig om de båda tidiga biskopslängdernas släktskap och en del analuppgifters ålder och källvärde.

Ekerö socken hörde under medeltiden till Strängnäs stift, inte Uppsala. Bondkyrka inkorporerades först 1946 i Uppsala och var dessförinnan en socken i Ulleråker. S:ta Maria i Sigtuna var som sagt klosterkyrka, inte sockenkyrka. Fasta socken döptes 1797 om till Fasterna och Tibble socken 1885 till Skogstibble. I det förra fallet används det medeltida namnet, i det senare det moderna. Tillsammans med Rasbo socken står ”Kil”, trots att det var en självständig socken, som dessutom redan 1303 hette Rasbokil. Inte heller presentationerna av de enskilda prästerna är konsekventa, vilket framgår redan vid en jämförelse mellan ”Johan (Johannes de Alpta) 1312” och ”Tomas från Almunge (Thomas de Almungy) 1287”; dessutom saknas i rubriken för Johan titeln *dominus* och för Tomas *sacerdos*.

Ett ord som ”påvekuria” (passim) vittnar om den terminologisk osäkerheten. Namnformer som dominikanerkyrka och franciskanerkloster hör till det förgångna, och inte heller skrivs benämningarna på ordensbröderna numera med stor bokstav. Det kan nämnas att ”skolorna” på s. 143 rad 1 skall ersättas med ”skolelever som deltar i kortjänsten” och på rad 11 med ”skolan”. Med familia avsågs inte familj i modern mening, utan husfolk, tjänstefolk. Inte ”pantsatte” Johan Hemmingsson i Sandvik ”sig själv”, när han 1366 förklarade sig stå i skuld till sysslomannen. Analfabeter har knappast prästvigt, varför påpekanden att bokinnehav inneburit att prästen ifråga varit läskunnig ter sig överflödiga.

Författaren har varit mycket flitig, läst och skrivit mycket, men vad hjälper det när ämneskompetensen långt ifrån räcker till och resultatet blir helt oprofessionellt. Om Stiftshistoriska kommittén haft en referensgrupp med erfarna medeltidsforskare till sitt stöd, hade manuskriptet kanske kunnat korrigerats efter hand och sedan kunnat tryckas som en bok värdig ärkestiftet. Det är beklagligt att så inte har varit fallet.

Birgitta Fritz

Sjukbesök och dödsberedelse. Sockenbudet i svensk medeltida och reformatorisk tradition

Stina Fallberg Sundmark

BIBLIOTHECA THEOLOGIAE PRACTICAE

84, MALMÖ 2008. 308 s.

För medeltidsmänniskan var det mycket viktigt att inför döden bekänna sina synder, få avlösning, mottaga nattvarden (kommunion) och bli smord med vigd olja (chrisma). Detta var en förutsättning för att komma till himlen och slippa hamna i helvetet. Själens skulle renad överlämnas i Guds händer. En sådan ”god död” var för klosterfolket i Vadstena – med ständig tillgång till präster och en biktfader alltid på plats – så självklar att det i klosterdiariet enbart noterades när någon syster eller broder oväntat och hastigt gått bort utan sakramenten eller bara med sista smörjelsen. Exempelvis dog en prästvigd klosterbroder 1435 plötsligt utan att ha mottagit sakramenten, det vill säga nattvarden och den sista smörjelsen, som det står. Men den broder som 1518 föll ned från cellvalvet hann i alla fall få sista smörjelsen innan han avled följande natt.

Att besöka sjuka och döende och meddela kommunion i hemmen var därför en av kyrkoherdens viktigaste pastorala uppgifter och en sockenbornas rättighet. Prästen var skyldig att genast ge sig av när han kallades. När prästkollegiet vid Vadstena stadskyrka S:t Per instiftades 1430 hette det att kyrkoherden, som var dess föreståndare, skulle delta i tidebö-
nerna, ”såvitt han inte hindrades av sockenbud”. Att ingenting sägs om mässfirande när kyrkoherden var borta, beror antagligen på att det kunde skötas av någon annan av stiftelsens tio präster. (B. Fritz, *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*, 1991, s. 405.) Men hur det var för vanliga kyrkoherdar i städerna och på landet? Fick de vid sockenbud avstå från mässfirande eller avbryta påbörjad mässa? Frågor som dessa ges det svar på i Stina Fallberg Sundmarks nyligen framlagda avhandling om sjukbesök och dödsberedelse. Hon har undersökt hur sockenbudet gick till och vad det hade för innebörd i medeltida och reformatorisk tradition. Häri-

genom har ytterligare ett av den katolska kyrkans sju sakrament, den sista smörjelsens, blivit ordentligt undersökt. Författaren har valt att i sin undersökning lägga tyngdpunkten mer på det praktiska förfarandet än på det teologiska och trosrättsliga innehållet.

Under läsning av de i regel rätt formella medeltidsbrev undrar man ofta vilken verklighet de speglar. Några bevarade pergamentsbrev från 1359 vittnar nog, om än indirekt, om pågående dödsberedelse. De är utfärdade vid lägrälsemannen Nils Olofsson Stråles sjukbädd i en gård i Roslagen den 13 november. Nils Olofsson sägs vara kroppsligt sjuk men andligt frisk, vilket var nödvändigt för att hans testamente skulle bli giltigt. Hans biktfader, herr Olof (Tomasson) i Roslags-Bro, och troligen även socknens klockare var på plats, liksom några andra män och kvinnor ur det lokala lägrälset samt ett antal till namnet okända sockenbor, ”särskilt ditkallade”. Ett innehållsrikt testamente utfärdades tillsammans med brev rörande mannens tillgångar och skulder. Han ville bli begravd i Roslags-Bro kyrka och ihågkommen med årlig dödsmissa där. Till prästbordet gavs jordegendom i socknen, till herr Olof, som beseglade testamentet, penninglegat och till klockaren, som kanske var närvarande, en ko. (*Svenskt Diplomatarium*, nr 6149–6151.) Men breven berättar lika lite som andra dokument eller några inhemska bilder om hur prästen, den sjuke och de närvarande agerade vid ett tillfälle som detta, då mässa firades i ett hem och inte i en kyrka.

I den välskrivna avhandlingen studeras ingående hur sockenbudet gick till. Intressant är att förandet av vigttattvardsbröd (konsekrerad hostia) från kyrkan ansågs innebära att Kristus i dess gestalt var sakramentalt närvarande under färden genom bygden och skulle visas vördnad och tillbedjas. Helst skulle prästen, klädd i röklina och stola, under bön och botpsalmer med sakramentskärlet i vänster hand (för att kunna välsigna mötande sockenbor med högra handen) gå eller rida i spetsen för en liten procession. Under färden, som före reformationen alltså sägs som en integrerad del i ett gudstjänstfirande, skulle klockaren bland annat bära ljus av något slag och ringa i en klocka. Men detta har naturligtvis inte skett hela ti-

den under de milslånga färder som det i många bygder måste ha varit frågan om. Om prästen såsom efter reformationen konsekrerade hostian och vinet först vid sjukbädden, skedde färderna från kyrkan och tillbaka utan ceremonier. Härmed berövades sockenborna möjligheten till möte och gemenskap med Kristus (i hostian form) ute på vägarna och det vardagliga fromhetslivet kringkars på ett radikalt sätt, skriver författaren.

Väl framkommen till den sjukes hem uttalade prästen fridshälsning, stänkte vigvatten, bad, undervisade och manade den sjuke att försonas med Gud och människor, mottog i erum dennes bikt och gav avlösning, vilket var en förutsättning för kommunionen och smörjandet med särskild vigd olja, som också medförts från kyrkan. Så kallad andlig kommunion fick det bli när den sjuke inte längre var näbar. Mellan något av dessa olika moment kan testamenten ha skrivits. Till bilden hör förböner, böner, litanior, och välsignelser, m.m., det allra mesta på latin. Det exakta liturgiska skeendet liksom sockenbornas tänkbare uppfattning om innebörden sågs vara svårt att komma åt. Den liturgiska hälsningen och vigvattenbestänkningen försvann efter reformationen, då också andra närvarande deltog i nattvarden, nu *sub utraque* (i båda gestalterna), alltså med såväl bröd som vin. Syftet med smörjelsen var enligt reformatorisk uppfattning enbart att den sjuke skulle återfå hälsan. Latinet var nu ersatt av folkspråket.

Författaren har varit så grundlig att hon t.o.m. låtit analysera spår efter olja i bevarade medeltida tennflaskor och fått veta att det kan ha varit olivolja, utblandad med annan vegetabilisk olja. Vidare att flaskorna tydligen tätats med ulltussar. Hon är själv också mycket intresserad av och kunnig ifråga liturgiska kärl, särskilt ciborior.

Till sist något om dispositionen. Nästan varje kapitel innehåller utöver huvudavsnittet ett avsnitt med rubriken "Vad är innebörden av agerandet?" och ett följande "Resultat och sammanfattning". Kanske är detta praxis inom ämnet, men det har medfört rätt många rekapitulationer och upprepningar till nackdel för framställningen. Samtidigt återfinns de flesta intressanta källnotiser och diskussionen om

dem i långa fotnoter. En hel del skulle man vilja läsa om i brödtexten istället för i finstilta noterna. Men detta förtar ändå inte intrycket av en omsorgsfull och bra avhandling.

Birgitta Fritz

Svenska städer i medeltidens Europa. En komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur

Sofia Gustafsson

STOCKHOLMS UNIVERSITET, 2006, 243 s.

Europa fanns inte som begrepp i den medeltida "värld utan nationer" som Sofia Gustafsson undersöker i sin avhandling. Den "europisering" som den historiska forskningen i Sverige har ägnat sig åt, inte bara när det gäller medeltiden utan även beträffande 1600-talet, är ett teoretiskt och inte ett empiriskt begrepp. Den "själveuropisering" som nordiska medeltidsforskare vid historikermötet i Århus 2001 enades om som en lämplig beskrivning av samhällsförhållandena i Norden var en reaktion mot den äldre tesen om inflytande från externa aktörer som orsak till förändringar inom både ekonomi och kultur i det nordiska området. Gustafsson ifrågasätter även det nya begreppet genom att helt eliminera metafysisk begreppsbyggning. Hon är givetvis tvungen att av praktiska skäl använda termer som "Europa", "svenskt", "tyskt", "danskt" och "engelskt" i sin berättelse, men hon visar att dessa termer enbart har betydelse som beteckningar på geografiska koordinater. De städer som hade den svenske kungen som herre var delar i ett system som omfattade norra delen av den europeiska kontinenten och Storbritannien. Men det fanns inte någon mystiskt verkande "europisering".

Sofia Gustafssons avhandling står på en fast grund av primärkällor i svenska arkiv och tidigare medeltidsforskning publicerad på svenska, tyska och engelska. Hennes konsekvent genomförda synvänder från den äldre forskningens nationsperspektiv till ett struktur-

funktionalistiskt perspektiv, ger henne möjlighet att övertygande gendriva både den mångsekelgamla tesen om "tyskt" inflytande som orsak till utformningen av de "svenska" städerna under medeltiden, och en i dessa sammanhang modernare tes om Norden och Baltikum som en periferi, som "europeiserades" från Nordeuropas kärnländer vid Nordatlanten. För att kunna testa dessa inledningsvis hypotetiska påståenden väljer hon en jämförande metod. Startpunkten är de få och små svenska städerna. Undersökningen av hur stadsstyret och förhållandet till centralmakten utformades här jämförs med motsvarande förhållanden i danska, nordtyska, sydtyska och engelska städer. De ofrånkomliga associationerna till moderna stater med motsvarande nationsbeteckningar saknar teoretisk relevans, eftersom de inte "förklarar" vare sig likheter eller skillnader. De moderna anakronistiska termerna fungerar bara som en byggnadsställning. När man tar bort dem ser man den nya byggnaden i all sin prakt. Man inser att avhandlingen bort heta "Städer i medeltidens Nordeuropa". Medan den historiematerialistiska skolan har problematiserat begreppet stat som beteckning på medeltidens Sverige, har Gustafsson ifrågasatt begreppet "svenska städer under medeltiden".

Gustafssons utgångspunkt är kritiken av teserna om det avgörande "tyska" inflytandet och om Nordens periferisituation, de två alternativen i det traditionella evolutionistiska tänkandet. Författaren klarar av den i egentlig mening historiska dimensionen genom att diskutera kronologin i meningen att söka efter nya fenomen i de skilda miljöerna efter en tidslinje. Hon visar att detta är föga fruktbart annat än som medel att gendriva beroendetänkandet. Mot detta negativa resultat ställs de resultat som ges av undersökningar av naturgeografiskt betingade spridningsmönster, av regionala förhållandens inverkan på den politiska strukturen, samt av den politiska kulturen i enskilda städer. Analysen är teoretiskt förankrad i kulturgeografiskt, socialantropologiskt och statsvetenskapligt tänkande snarare än i traditionell historievetenskap.

De små svenska städerna var delar i en allmän utveckling inom hela den region som man kan kalla Nordens Medelhav, det vill säga bo-

sättningarna runt Östersjöns och Nordsjöns stränder och landet däremellan. Gustafsson visar att de likheter och skillnader som fanns mellan städerna inte går att förklara med hänvisning till geografiska eller tidsmässiga skillnader. Det gäller alla de centrala faktorer som författaren har valt att granska, nämligen centralmaktens, rådets, borgmästarnas och fogdarnas roller, "tjänstemännens", särskilt kämnärernas betydelse, ritualerna för att befästa gemenskapen inom rådet och för att reglera dess symboliska makt i förhållande till borgarna, legitimitetskriterierna, interaktionen mellan de olika kategorierna i staden samt politiskt inflytande från rådet respektive städernas menighet. Avhandlingens övergripande resultat är att det fanns en gemensam nordeuropeisk politisk stadskultur oavsett när de olika städerna grundades och var de var belägna inom det undersökta området. Det var fråga om en integrerad helhet.

Sofia Gustafsson åskådliggör klarare än tidigare forskning hur teserna om "tysk" influens respektive om spridning av civilisationen från det nordatlantiska området till östersjöområdet bottnade i tidstypiska föreställningar hos forskarna själva. Adolf Schück, Eberhard Weinauge, Richard Bartlett, Nils Blomkvist och andra projicerade sin egen tids uppfattning om politiska och kulturella relationer mellan Sverige och Tyskland/Europa på det historiska materialet. De fann vad de sökte, "förtyskning" respektive "europeisering" av "Sverige" (och Baltikum). Även Gustafsson är onekligen ett barn av sin tid. Men hon är ett barn av *vår* tid. Genom att vara det har hon bidragit till att lyfta svensk medeltidsforskning till den principiellt allmänneuropiska nivå som motsvarar staten Sveriges nu aktuella identitetsdiskurs.

Det är tänkvärt att jämföra Sofia Gustafssons slutkläm med den tes som musiksociologen Anders Hammarlund presenterade några år tidigare i en analys av 1600-talets Stockholm. Gustafssons avslutande ord lyder: "Under senmedeltiden var de svenska städerna en del av en internationell kultur som saknade motstycke både längre tillbaka i tiden och från 1500-talet och fram till nutid." Men den senare perioden har Hammarlund analyserat i uppsatsen "Nära Nordstjärnan – Stock-

holm" (i Kristian Gerner, Klas-Göran Karlsson med Anders Hammarlund, *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt*, 2002). Han skriver: "Det var inte bara så att Sverige nu blev europeiskt". Sverige bidrog i själva verket i hög grad till att göra Europa mer europeiskt". Perspektivet att "Sverige" inkarnerar "Europa" kan göras större än vad Gustafssons undersökning ger underlag för.

Gustafsson är metodologiskt nydanande men hon anknyter till klassisk tradition inom historieskrivningen. Hon ger läsaren en spännande berättelse på livfylld sakprosa och förenar målande miljöbeskrivningar med fortlöpande diskussion med tidigare forskning. Hon för hypotetiska resonemang som får läsaren att engagera sig i tolkningsproblemen och bli nyfiken på att stifta personlig bekantskap med den faktiska historiska miljön. För ändamålet utvalda delar av texten kan med fördel avnjutas vid ett stopp ö i Gamla stan i Stockholm, en bageri i Ribe, en remmare rhenskt i Soest eller en pint bitter i York. Avhandlingen kan även brukas som en historisk resehandbok.

Man kan tycka att denna komparativa studie, som jämför politisk och social struktur och politisk kultur och normsystem i städerna på svenskt område med motsvarande fenomen i danska, tyska och engelska städer, borde ha publicerats på engelska, eller åtminstone på tyska. Men på en direkt fråga om valet av språk, har författaren uppgivit att det att skriva på svenska inte är ett tvång utan ett medvetet programmatiskt val. Hon vill nå svenska läsare. Det är uppenbart att hon lyckats med de grundläggande förutsättningarna. Bokomslaget, en bild från 1430 på stadsrådet i Olmütz (Olomouc) i Mähren (Morava), layouten och ett väl valt bildmaterial samt själva den spänstiga berättelsen lockar till läsning. Man kan emellertid befara att marknadsföringen av boken inte är lika intensiv och effektiv som när det gäller mera namnkunniga kolleger med komparativa ambitioner som Dick Harrison och Eva Österberg. Risken finns att *Svenska städer i medeltidens Europa* inte når den breda läsekrets som den förtjänar.

Kristian Gerner

Den skoningslöse. En biografi över Karl IX

Erik Petersson

NATUR OCH KULTUR, STOCKHOLM 2008,

333 s.

Utsikterna att hertig Karl en dag skulle bli Sveriges kung måste synts små när han föddes som yngste son till Gustav Vasa, en dag i oktober 1550. Två av hans äldre bröder skulle bli kungar före honom. Dessutom stod Sigismund, son till brodern Johan III, före honom i tronföljden. Karls väg till tronen är för den nutida betraktaren som hämtat ur ett tv-drama. Blodiga familjestrider, hämndlystnad, förräderi och krig förde hertigen till kronan, vilken han från 1604 innehade som Karl IX. Det är en fantastisk spännande historia som leder fram till Karls maktövertagande, och det är inte utan förvåning det slår en att det inte skrivits någon biografi om kungen. Erik Petersson bok, *Den skoningslöse*, är därför onekligen ett välkommet bidrag till bilden av Karl IX.

Peterssons arbete om kungen är en populärvetenskaplig bok, och i det facket fyller den sin funktion väl. För den som inte vet speciellt mycket om Karl IX är boken lättläst, givande, och i sina stunder medryckande. Efteråt är läsaren betydligt mer välinformerad om Karls liv och leverne, och har på kuppen fått sig en dos svensk historia kring slutet av 1500-talet. Någon vetenskaplig bok är det dock inte, och ett sådant övergripande verk fattas fortfarande om Karl IX. Detta kan givetvis inte läggas Erik Petersson till last, men läsaren av *Den skoningslöse* bör vara medveten om att det är en bok skriven helt utifrån tidigare forskning. Exempelvis innehåller den citatlista som finns i slutet av boken enkom hänvisningar till tidigare tryckta citat, eller källor, och inte några noter till otryckt material. Detta är ett problem i den meningen att Peterssons bild av kungen inte blir speciellt nyskapande. Hans slutsatser kring Karl IX:s personlighet följer i stort sett de diskussioner som finns inom forskningen, må vara att han diskuterar dessa diskussioner. För en någotsånär djuplodande personlighetsanalys står sig därför Sven Ulric

Palmes artikel i Svenskt biografiskt lexikon fortfarande väl.

Petersson följer Karls liv mer eller mindre kronologiskt, från uppväxtåren, till hans död 1611. Den personliga bilden av kungen redovisas tillsammans med den övergripande politiska utvecklingen i Sverige under tidsperioden. Som titeln på boken utlovar utreds ganska grundligt hertigens väg till makten och de blodiga utrensningsaktioner som han bedrev gentemot den ledande kretsen inom rådsadeln. När det gäller biografigenren är det alltid en balansgång huruvida det är personens vedermodor som hamnar i centrum, eller om den allmänna politiska utvecklingen tilläts ta överhanden. I stort sett balanserar Petersson det här bra och han försöker tränga in och analysera personen Karl IX, bortom den dagliga politiska verksamheten.

Min huvudsakliga invändning mot boken är det i sina stunder teleologiska perspektiv som Petersson verkar ha på den historiska utvecklingen. Den som vill försöka förstå eller beskriva den tidigmoderna periodens politik bör ha utgångspunkten att inget var på förhand givet. Karls situation med flera äldre bröder före sig i tronföljden, måste rimligen avskurit den dåvarande hertigen från alla anspråk på kronan. Petersson är medveten om detta i inledningen av boken då han skriver att "kunskapen om att han faktiskt nådde hela vägen fram får inte beröva oss möjligheten att se exempelvis hans agerande för att stärka hertigdömet ställning som ett mål i sig, inte bara som en väg för att nå kungakronan." Trots denna iakttagelse går författaren vid ett flertal tillfällen i just den fällan, och hans berättelse om Karl tenderar att bli historien om pojken som blev kung. Sin tydligaste form får det i avslutningen där det heter att "en aldrig sinande energi och en påtaglig hänsynslöshet drev honom framåt under de trettio år han kämpade för att nå rikets högsta höjd".

När det gäller språket i boken flyter det i stort sett väl. Det kronologiska upplägget gör tidvis att några av kapitlen får lite av redovisningsform, i stil med att först hände detta, sedan hände detta... Speciellt bökiigt blir det i kapitlet om resor och giftermål. Likaså tycks Petersson ha en fäbless för att rada upp namn

på adliga personer. Dessa uppräknings återkommer ständigt i redogörelsen, oftast under benämningen av olika "herrar". Exempelvis tyngs avsnittet om ständerdomstolen 1600 av flera sådana raddor.

Några få rena sakfel har jag stött på, vilket såklart är besvärande. Johan Skytte omtalas som adlad 1603, vilket är fel, han adlades i augusti 1604. En större miss än det torde vara formuleringen om att Oden var Sveriges förste kung i Johannes Magnus krönika över de svenska kungarna. Om det är Johannes Magnus verk, *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, som avses, så är det Noaks son, Mago, som enligt verket grundade Sverige 88 år efter syndafloden.

Om det är något jag saknar i Peterssons bok så är det ett djupare perspektiv på religionen. För att ge en fullständig bild av Karl IX som människa tror jag att det är nödvändigt att ännu mera ta hänsyn till den samtida religiösa kontexten. Perioden kännetecknades av religiösa konflikter och en kamp mellan olika aktörer för att organisera kyrkan i Sverige. Denna starka religiositet, som kartlagts av flera forskare, får bland annat ett uttryck i införandet av den mosaiska rätten under 1608. Då stadfästes Karl Kristofers landslag och förklarade att domstolarna skulle följa Mose lag vid grövre brott. Den religiösa vinkeln hade kunnat tillföra Peterssons bok ytterligare en dimension.

Mina påpekanden till trots står jag fast vid mitt inledande omdöme att *Den skoningslöse* står sig väl som en populärt hållen ingång till Karl IX. Beröm ska ges till Petersson för hans försök att ta ett helhetsgrepp på kungens personlighet och tidsperioden. Kanske ett språng som svenska historiker borde våga lite oftare?

Magnus Olsson

Kvinnor vid maktens sida

1632–1772

Svante Norrhem

NORDIC ACADEMIC PRESS, LUND 2007,

214 s.

Hur stor makt kunde kvinnor egentligen ha under tidigmodern tid? Den frågan ställer sig Svante Norrhem i sin nya bok *Kvinnor vid maktens sida 1632–1772*. Som utgångspunkt tar han bland annat de kvinnliga makthavare som genom hela historien utövat formell makt och haft auktoritet. Dessa tycks vara särskilt vanligt förekommande under 1500- och 1600-talen, i alla fall i vissa områden i Europa. Det gemensamma för dessa kvinnor var för det mesta att de fått sin makt genom arvsrätt. Det kunde vara döttrar som – i brist på manliga arvingar – fått överta tronen efter sin far eller bror. Redan här uppstår en klivenhet i hur detta ska tolkas. Är det ett bevis för att kvinnor anses kunna utöva makt på samma sätt som män, eller ett bevis på att de inte ens när de är regenter är något annat än reserver? Och dessutom – vad säger dessa kvinnor om tidens genusrelationer och synen på kön?

Svante Norrhem vill dock inte skriva de kvinnliga monarkernas historia, han menar att det finns "en annan historia om kvinnor med makt". Det han är ute efter är kvinnors makt på ett mera informellt plan, men nära den formella makten. Norrhem anser det vara av vikt att "fundera kring relationer mellan män med makt och kvinnor i deras närhet" och väljer specifikt att studera detta vad gäller det svenska riksrådet 1632 till 1772. Syftet är att "studera kvinnor gifta med män med politisk makt och vilken roll dessa kvinnor hade".

Norrhem studerar perioden 1632–1772 och enligt honom sker det då i hela Europa en redan känd förändring av kvinnans maktmöjlighet. Det handlar om reformationens nya syn på äktenskapet som ska ha lett till en försvagning av kvinnors ställning. Dessutom har den växande formaliseringen och professionaliseringen lett till att de informella maktstrukturerna – där kvinnor hade sin maktsfär – begränsas.

Ett problem för Norrhem är att ett ämne

som informell maktutövning tenderar att lämna få spår efter sig. Ju mer effektiv den informella makten var, desto färre spår lämnade den förmodligen. De källor författaren har att tillgå för att undersöka sitt ämne är framför allt brevsamlingar, men även memoarer, utländska diplomaters brev och dagböcker har använts i någon mån.

Undersökningen är indelad i tre kapitel, *Riksrådshustruns omgivning*, *Riksrådshustrun i politiken* och *Riksrådshustrun i hushållet*. Kapitlet om omgivningen handlar om förutsättningarna för riksrådshustruns verksamhet, såsom hennes släkttillhörighet, uppgifter och befogenheter. *Riksrådshustrun i politiken* är ett mera utförligt kapitel som främst bygger på brevväxling kopplat till den politiska arenan, medan *Riksrådshustrun i hushållet* handlar om just inflytande i relation till hushållet. Svante Norrhem går i politik-kapitlet igenom en rad exempel på när kvinnorna i hans ögon har utövat informell makt. De studerade breven visar att riksrådshustrurna tar emot många brev i en rad frågor där de uppmanas vädja till eller påverka sin make. Det kunde handla om befördringsärenden, utnämningensärenden eller allehanda ekonomiska bidrag. Brevens retorik handlar om att lyfta fram lojalitetsband och tidigare tjänster. Riksrådshustrurna beskrivs i dem som givmild, god och mild, alla egenskaper som överensstämde med tidens kvinnliga dygder.

I hushållskapitlet handlar det återigen om riksrådshustruns värdefulla kontakter. Norrhem pekar på hennes framträdande roll vid giftermål som ett viktigt exempel på hennes möjlighet till inflytande. Denna äktenskapsförmedlande roll framträdde både under 1600- och 1700-talet.

I kapitlet *Riksrådshustrun och makten* sammanfattar Svante Norrhem sin studie. Han konstaterar att inledningskapitlets antagande att kvinnornas inflytande minskar under den studerade perioden stämmer. En förklaring till det är centraliseringen och professionaliseringen av riksrådets verksamhet, en utgångspunkt som alltså bekräftas. Den informella makten tycks ha varit lättare att utöva när kvinnorna befann sig i det lokala samhället. På central nivå krävdes tillgång till män med formell

makt. Norrhems slutsats angående riksrådshustrurnas makt är att den fanns, men att den inte utmanade rådande könshierarki. Kvinnorna kunde inte använda sig av huvudingången till maktens boning, för att använda Norrhems bildspråk, utan fick nöja sig med sidodörrarna. Norrhem menar sammanfattningsvis att politikerhustrurna hade en maktförmedlande roll och att de även kunde betraktas som en makt-resurs.

Norrhems bok är mycket välskriven med ett levande bildspråk i populärvetenskaplig anda. Den är ganska kort, bara 214 sidor inklusive noter, referenser och personförteckning. Noterna är sparsamt använda, kanske lite för sparsamt i vissa lägen. Hänvisningar till hur "man tidigare tolkat" saknar ibland hänvisning, vilket är olyckligt. Några frågor inställer sig vid läsningen av Norrhems bok. Kan man verkligen tolka kvinnans roll vid äktenskapsförmedling som ett tecken på makt? Det kan även tolkas som dess motsats, på kvinnans maktlöshet i fråga om val av äktenskapspartner. När jag läser citaten ur breven ser jag bilden av kvinnan som handelsvara. De kvinnor Norrhem hittar som har möjlighet att säga nej till äktenskap är änkor som kan försörja sig, inte unga ogifta kvinnor. Jag tolkar detta som ett tecken på kvinnors roll i upprätthållandet av genuskontraktet. En annan begränsning som Norrhem själv tar upp är att kvinnorna bara kan utöva makt i vissa frågor, nämligen sådana som inte rör dem själv. Men – vilken sorts makt är det då? Är det makt över huvud taget? Om riksrådshustrurna inte hade någon möjlighet att utöva makt i eget intresse, hur mycket makt hade de då egentligen? Det blir en kluvenhet i tolkningen av deras maktmöjlighet. Det är ett mycket intressant ämne Svante Norrhem behandlar i sin bok. Frågan om kvinnors makt under tidigmodern tid framstår efter läsningen som diskuterad utifrån ett nytt perspektiv i och med fokus på riksrådshustrurna. Det betyder dock inte att frågan kan anses besvarad.

Malin Grundberg

Drottning Christina

– en biografi

Marie-Louise Rodén

PRISMA, STOCKHOLM 2008, 328 s.

Våra svenska regenter får nu i snabb följd sina biografier skrivna. Det är inte bara ett förlag som är involverat utan flera. Drottning Christina har kommit i rätta händer. Marie-Louise Rodén, professor vid högskolan i Kristianstad, är vår främsta Christinaspecialist. Hon har en för svenska historiker ovanlig utbildningsgång, eftersom hon har disputerat vid Princeton University.

När svenska historiker skrivit om Christina, har de mest uppehållit sig vid de tio år då hon var regerande drottning, och i centrum har ofta stått hennes abdikation och hennes konversion till katolicismen. Marie-Louise Rodén gör en annorlunda prioritering. 122 sidor ägnas åt Christinas barndom, uppväxt och regeringstid, medan 149 sidor skildrar Christinas färd till Rom och hennes liv efter konversionen, den del av drottningens liv som författarinnan kallar "Christina Alexandra". Om denna prioritering kan sägas att om man i centrum sätter Christinas roll som svensk drottning bör rimligen åren fram till 1654 ges störst vikt. Om å andra sidan viljan främst är att ge en helhetsbild av Christinas liv, så är Marie-Louise Rodéns avvägning förstälig. Härtill kommer att författarinnan starkt understryker att även efter abdikationen söker Christina spela politiska roller, men nu i en annan europeisk kontext.

Biografien genomsyras av en sympati för den biograferade drottningen och en vilja att försvara hennes handlingar, även då de blivit klandrade av samtiden eller historien.

Givetvis tar Marie-Louise Rodén ställning till den kontroversiella och genomdiskuterade frågan om orsakerna till drottningens abdikation. Hon menar att grundorsaken var hennes växande katolska övertygelse, och en katolik kunde inte vara regent i Sverige. Här skiljer författarinnan sig från Sven Stolpe och Susanna Åkerman, som menar att Christinas katolska tro var ytlig och inte av avgörande betydelse. Stolpe anser att i botten låg en sexualneuros,

eftersom hon inte ville gifta sig. Det innebär att Rodén står närmare Curt Weibull, men denne menar att viljan att abdikera och viljan att konvertera var två parallella processer, och Nils Ahnlund hävdar att först kom viljan att abdikera, sedan viljan att konvertera. Rodén är av uppfattningen att konversionsviljan var den primära, och abdikationsviljan var avhängig denna. Ett viktigt led i Rodéns bevisföring är att drottningen mycket tidigt, redan från 1646, började känna dragning till katolska kyrkan.

Marie-Louise Rodén resonerar klokt kring frågorna om konversion och abdikation. Däremot vill jag protestera mot delar av hennes bakgrundsteckning. Hon säger att Christinas sekel dominerades av krig, ”och det kan inte förnekas att krigen delvis hade en positiv effekt, särskilt för de furstestyrd staterna”. Att tala om exempelvis Trettioåriga krigets positiva effekter förefaller mig groteskt. Man kan säga att krigen ledde till att vissa furstar fick fastare grepp om statsapparaten, men det är en annan sak än att krigen skulle vara positiva ”för de furstestyrd staterna”. Rodén säger också att kriget till och med bidragit till en positiv ekonomisk utveckling (för Sverige), särskilt för det övre skiktet i det svenska samhället”. Visst, för den mycket lilla grupp som hörde till den svenska högaristokratikunde krigens och krigsbytena vara en ekonomisk vinning, men för folkets stora massa liksom för riket centralt var kriget en väldig börda med ökade skatter och med en stor utskrivning av soldater, som bland annat ledde till en mycket skev könsfördelning.

Andra delen av Marie-Louise Rodéns bok handlar som ovan nämnts om livet efter abdikationen med bland annat den svenska drottningens maktspel med Spanien och Frankrike och med hennes stöd till en påvlig kuria som strävade efter självständighet i förhållande till de katolska stormakterna. Detta är ett område som författarinnan kan utomordentligt väl och som hon också gör intressant.

Även här vill jag anmäla en reservation. I likhet med Curt Weibull försvarar Rodén att Christina lät mörda/avrätta sin överhovstallmästare Monaldeso. Weibull och Rodén menar att Christina även som abdikerad drottning hade rätten att fälla också dödsdomar. Jag finner det vara sofistikerat att hävda att Christi-

na hade rätt att avrätta en högt uppsatt tjänare och göra det i ett franskt slott. Europa upprördes också av denna handling, och Christina förlorade mycket i anseende.

Så kommer Marie-Louise Rodén fram till den eventuella kärlekshistorien med kardinal Azzolino. Carl Bildt har mest utförligt behandlat denna relation – alltså inte stats- och utrikesministern utan Sveriges ambassadör i Rom omkring sekelskiftet 1900. Bildt liksom Sven Stolpe menar att från 1670-talet var det inte fråga om någon romans utan enbart om vänskap, men Rodén har tolkat svårtydda meddelanden, som ”rena kärleksbrev”.

Marie-Louise Rodén har på en njutbar prosa och i en vacker bok förmått ge en helhetsbild av drottning Christina. Hon gör det på en grundval av stora kunskaper, och hon lyckas med konststycket att trots att den biografierade drottningen har flera fränstötande drag, som oerhörd girighet och härsklystnad, ändå skapa ett porträtt av en drottning som inte bara är intressant utan som även kan väcka sympati.

Sverker Oredsson

Lyckolandet. Maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratis genombrott

Joachim Östlund

SEKEL BOKFÖRLAG, LUND 2007, 301 S.

Förvånansvärt många gånger har jag känt mig föranlåten att tala om för mina barn hur lyckligt lottade vi är som bor i Sverige. Ingen fattigdom, ingen tropisk hetta och tropiska sjukdomar, inga farliga spindlar och ormar. Med välbehag bläddrar vi i exotiska böcker för att sedan konstatera hur glada vi är över att vi slipper ta del av det exotiska livets faror. Den här bilden av ett lyckoland är gammal och kraftfull, så kraftfull att Joachim Östlund väljer titeln *Lyckolandet* på sin (i likhet med många andra sentida alster från Lundainstitutionen i historia något för omfångs- och citatrika) avhandling om de svenska böndagsplakatens utveckling mel-

lan 1660 och 1919. Frågan är ändå om lyckolandsföreställningen är typisk för svensk, nationell retorik eller för den nationella retoriken i allmänhet. Tyvärr är det dåligt beställt med jämförande undersökningar mellan svensk och annan nationell retorik, och Östlunds avhandling utgör inget undantag från denna trista, ja i dagens internationaliserade forskning närmast häpnadsväckande, regel. Om min tes stämmer att snart sagt alla stater ser sig själva som världens centrum i sin legitimitetsskapande retorik, så blir föreställningen om ett "lyckoland" något mindre intressant än andra föreställningar i det material som Östlund analyserar.

Men sådana andra föreställningar finns alltså. Det som får anses vara Östlunds såväl huvudtes som huvudslutsats är att nationalismen bara är en av många legitimitetsskapande ideologier den svenska staten proklamerat, och en minst lika viktig, om inte viktigare föreställning är den om ömsesidiga skyldigheter och förpliktelser mellan statsledning och undersåtar som med ett 1600-talsuttryck kan ses som en form av kontrakt. Denna typ av legitimitetsskapande ideologier eller "normbildning" som Östlund väljer att uttrycka det, kallas i filosofen Charles Taylors efterföljd "moraliska ordningar" och inkluderar såväl utvidgade som mer intensiva krav på olika typer av beteenden hos den tilltalade befolkningen, där nationell enhet bara är en av flera lydnds- och lojalitetsförpliktelser och där det anakronistiska begreppet "identitet" ses som något mindre betydelsefullt än vad som är vanligt nuförtiden. Även om Östlund inte direkt använder terminologin, så kan hans avhandling alltså sägas handla om en framväxande *governmentality* där befolkningen i allt högre grad ses som en styrbar och betydelsefull materia, där ett viktigt resultat, som också väl stämmer överens med *governmentality*-forskningens, är att det önskvärda beteendet förvandlas från något som proklamerats av utomstående auktoriteter (främst kyrkan) till att det förväntas uppstå i den tilltalade individens hjärna och därmed blir en del av dennes "vilja" och "självstyrning".

Som jag uppfattar det är ett av Östlunds viktigaste resultat att svenska makthavare från 1600-talet och framåt är beroende av legitimitet från befolkningen i högre utsträckning än

vad tidigare forskning uppmärksammat, och att böndagsplakaten är ett centralt uttryck för detta legitimitetssökande då deras budskap nådde landets samtliga invånare. Östlund anknyter här dels till samtida kontraktstänkande och dels alltså till föreställningen om sammanhållande, moraliska ordningar som går utöver ensidigt nationella föreställningar. Östlund följer i spåret av Eva Österbergs konsensusorienterade syn på den svenska historien. Utifrån ett sådant perspektiv kan böndagsplakaten ses som dokument som bekräftar eller stärker gemenskapen eller kanske till och med "kontraktet" mellan kung och folk. Att det handlar om legitimering är tydligt och här skiljer sig inte plakaten på något grundläggande sätt från vår tids årsredovisningar och verksamhetsberättelser. Denna politologiska infallsvinkel i Östlunds avhandling finner jag mycket fruktbar, men det går också att ha synpunkter på den.

Den mest kritiska synpunkten är den som frågar sig på vilket sätt som böndagsplakatens innehåll i sig är intressant över huvud taget, utöver att bekräfta statens och överhetens fortsatta existens. Hur viktigt var exempelvis innehållet i stalinistiska dekret för Stalins verkliga makt? Om man tar naturrättsliga filosofers legitimering av de världsliga herrarna på allvar, kanske man även ska ta devota stalinisters legitimeringar av Stalin på allvar? Kan inte det argumenterande innehållet i böndagsplakaten mer ha tillfällighetens prägel; ett flertal exempel där hovideologerna i brist på inspiration uppenbarligen har använt sig av datatidsälderns överlägsna "cut- and paste-teknik" verkar tyda på det? Självfallet infinner sig också frågan huruvida det inte är anakronistiskt att läsa in kontraktsresonemang i böndagsplakaten? Om alla vet att överheten är onåbar kanske maktens språk spelar mindre roll; språket är i själva verket sekundärt eller till och med kompensatoriskt i förhållande till den uppenbara dominansrelation som råder. Eller enkelt uttryckt: Östlund har en tendens att överskatta retorikens betydelse. Man skulle alltså kunna hävda att Östlund i sitt intresse för "maktens legitimitet" och dess behov av "förhandling" med invånarna har avlägsnat sig för långt från grundvalen för statens existens: våldsmonoplet. Sådana frågor tassar Östlund förbi: vi kan

vare sig veta något om avsikterna bakom texterna, huruvida kungen/statsledningen såg dem som viktiga eller hur befolkningen mottog dem, dvs. om de alls hade någon betydelse, även om han påstår att de användes för att "homogenisera hela befolkningen". På andra områden vet vi däremot så mycket att man kan fråga sig om en analys av böndagsplakaten tillför något: ibland bekräftar bara Östlunds analyser vedertagna bilder av svensk historia, även om det bör sägas att hans dialog med de senaste årens (svenska!) forskning är imponerande.

Trots dessa invändningar är Joachim Östlunds avhandling en angelägen och nyanserad insats inom den, vid sidan av biografier och analyser av dramatiska händelser, sorgligt eftersatta politiska historieskrivningen, och som väl redan framgått greppar den över stora och viktiga fält. Utan tvekan återfinner Östlund det han förväntar sig, dvs. övergången från en extern moral som ska appliceras på en "fördärvad" människa till försök att "förklara och gestalta människan som en aktiv och självstyrd samhällsvarelse" med en "invärtes samvetes drift" som förväntas leda till formbarhet och en frivillig lydnad, en uppfattning som banar vägen för såväl det moderna samhällets utbildningsfixering som förmågan att föreställa sig en abstrakt eller "imaginär" folkgemenskap. Som redan nämnts förhåller sig Östlund distanserat till nutida modeord som nation och identitet samt relativt fördomsfritt till sitt material, vilket enligt min mening är bland det viktigaste man kan begära av historieskrivning, och vilket genererar vissa intressanta poänger, exempelvis framväxten av en modern uppfattning om "ekonomin" och "samhället" som ordningar åtskilda från men ändå förbundna med staten (under 1700-talet). Vilket tangerar John Breuillys i mitt tycke fortfarande giltiga analys av den moderna nationalismens uppkomst, liksom religionens fortsatt stora betydelse som sammanhållningsfaktor in på 1900-talet samt "framstegets" plötsliga ankomst i mitten av 1800-talet och den därmed förbundna uppkomsten av idag alldeles uttjatade begrepp såsom "utveckling". Denna kontrastverkan, särskilt tydlig i slutet av avhandlingen, mellan vad vår och andra tider ser som självklart är också det bland det bästa man kan begära av histo-

rieskrivning. Särskilt berömvärd är författarens ambition att vidga diskussionen om politiska idéer från såväl 1900-talets fixering vid "de klassiska ideologierna" som nutidens fixering vid nationalism till andra, för att uttrycka det drastiskt, moraliska vanföreställningar och påbud som under hela undersökningsperioden av överheten har ansetts nödvändiga för att trygga samhällelig stabilitet och förutsägbarhet. På så sätt bidrar Östlund till en nyskapande forskningsdiskussion om moralens i vid mening fortsatta betydelse inte bara i politiska sammanhang utan också för organisationer, styrfilosofier och ledningstänkande i största allmänhet. Det är en i högsta grad angelägen uppgift att fortsätta utforska dessa moralistiska jordlager, där våra föreställningar om framsteg, utveckling och individualism bara utgör ytliga sediment. Sammantaget är Östlunds avhandling en begreppshistorisk kartläggning av imponerande mått.

Patrik Hall

Crime, Police, & Penal Policy: European Experiences 1750–1940

Clive Emsley

OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2007, 285 s.

Den historiskt inriktade forskningen kring brott, straff och vad som med en engelsk beteckning kallas "policing" har under de senaste decennierna vuxit enormt. Det finns alltså numera ett relativt gott underlag för att besvara de frågor som ett intresse för detta område kan generera. I Sverige har denna forskning haft tyngdpunkten på den tidigmoderna epoken medan 1800- och 1900-talen relativt sett behandlats i mindre utsträckning. Om vi ser ut över Europa har den kronologiska fördelningen varit jämnare. Således har en betydande mängd forskning kring brott och straff under den moderna epoken från upplysningen och fram till andra världskriget producerats. Föreliggande arbete utgör en slags försök till syntes av denna forskning och har således inte minst ett stort komparativt värde.

Boken har en traditionell kronologisk uppläggning och är indelad i fem huvudavdelningar där de två första behandlar upplysningen respektive revolutionsperioden, den tredje ”upptäckten av de kriminella klasserna”, den fjärde vetenskapens intåg på området och den femte och avslutande välfärdsstaternas sätt att hantera dessa problem.

Perioden från 1700-talets slut och fram till idag har inneburit enorma förändringar när det gäller hur människor har sett på kriminalitet liksom beträffande de metoder som samhället har använt sig av för att hantera dessa problem. Även om det naturligtvis finns en rad otvetydiga mönster i denna förändring – i övergripande termer ofta tolkade med hjälp av begrepp som modernisering och humanisering – är det samtidigt viktigt att understryka att skeendet inte följt någon enkel linjär utvecklingsgång. Den länge med stark generell giltighet omfattade *violence au vol*-tesen om en avtagande våldsbrottslighet och en stigande egendomsbrottslighet under den moderna epoken har i vår tid börjat rubbas genom de tendenser till ökning av våldsbrottsligheten som iakttagits. Likaså har teorier om straffet som en vedergrällning börjat komma tillbaka i takt med att individualpreventionens och behandlingsideologins ställning har försvagats.

I föreliggande arbete beskriver den brittiske historikern Clive Emsley samspelet mellan å ena sidan idéer kring brottslighet och brottsbekämpning och å andra sidan rättsliga och administrativa praktiker under perioden från mitten av 1700-talet och fram till andra världskriget. Stor vikt läggs vid de reformer av rättsystemen som ägde rum i kölvattnet på upplysningen och den franska revolutionen och vars verkningar under det följande seklet utsträcktes till allt vidare delar av Europa. Bruket av tortyr och kroppsstraff avtog medan frihetsstraff blev allt vanligare. Denna förändringsprocess var i stort sett avslutad vid mitten av 1800-talet då fängelsestraffet i så gott som samtliga europeiska länder hade tagit över som den centrala straffformen. Parallellt med denna förändring växte efter hand speciella polisorganisationer fram vilka ersatte det lappverk av olika ordningsupprätthållande och brottsbekämpande organ som funnits tidigare. Som

urtypen för dessa nya polisorganisationer brukar formerandet av Londonpolisen år 1829 betraktas.

Samspelande med dessa organisatoriska förändringar var ett starkt ökande intresse för brottsligheten som fenomen. Under 1820- och 1830-talen började i flera länder nationell brottsstatistik publiceras vilket ledde till de första mera genomarbetade försöken att urskilja mönster och regelbundenheter i brottsutvecklingen. Härmed kom också brottsligheten, framför allt den som hänfördes till de lägre klasserna, att bli en del av vad som med en sammanfattande beteckning benämndes den sociala frågan. Under decennierna kring 1800-talets mitt etablerades över hela Europa en diskurs där de lägre klassernas föregivna brottslighet och allmänt omoraliska leverne framställdes som en fara som hotade undergräva hela den ordning samhället vilade på. Så småningom, i synnerhet efter genomslaget för darwinismen, utvecklades en rad biologiskt och medicinskt grundade teorier om brottslingens karaktäristika. Med Lombroso och hans lärjunge Ferri växte kring sekelskiftet 1900 den italienska eller positiva skolan inom kriminologin fram. Denna brukar ses som starten för den moderna kriminologin. En konkurrerande skola utvecklades i Tyskland i form av den sociologiska skolan, vilken trots sitt namn framför allt bestod av jurister. Namnet hänför sig till att man här, i högre grad än både tidigare forskare och den positiva skolan, lade tonvikten vid sociala förklaringar till brottsligheten. Vid samma tid byggdes polisväsendet ut kraftigt runt om i Europa, framför allt i de expanderande städerna där behovet av ordningsupprätthållande åtgärder upplevdes som stort.

Med undantag för åren för första världskriget innebar 1900-talets första decennier på de flesta håll i Europa en generellt sett sjunkande brottsnivå. Till detta bidrog en långsamt förbättrad levnadsstandard för majoriteten av befolkningen och minskad alkoholkonsumtion. Rättsapparaterna byggdes ut och fick en fastare byråkratisk form samtidigt som vetenskapen, framför allt i form av medicinen, psykiatrin och psykologin, började konkurrera med juridiken när det gällde förklaringar och förslag till åtgärder mot brottslighet.

Emsley spänner över stora delar av Europa, från England till Ungern och Ryssland. Tyngdpunkten ligger dock på England och Frankrike. Tyvärr behandlas Sverige och övriga Norden knappast alls. Ur komparativ synvinkel är detta synd då den modell för konfliktlösning som kännetecknade de nordiska länderna skilde sig väsentligt från de metoder och organisationsformer som dominerade såväl på kontinenten som de brittiska öarna. Även om det går att kritisera Emsley för detta förbiseende är, åtminstone beträffande Sverige, den huvudsakliga anledningen att de historiker som inriktat sig på forskning kring brottslighet och straffpolitik under den period detta arbete omfattar är relativt få samtidigt som de i ringa utsträckning publicerat sig på engelska eller andra främmande språk.

Boken är en omisskännlig brittisk historisk produkt där rikedomerna i den empiriska redovisningen imponerar. Betoningen på empirin tillsammans med ett upplägg med tämligen långa kapitel utan underrubriker och uppsummerande diskussioner gör dock i vissa stycken arbetet tämligen svåröverskådligt. Emsley radar följaktligen upp exempel på olika företeelser och tendenser från land efter land samtidigt som han ibland tämligen oförmedlat byter ämne och börjar diskutera en annan problematik. Inte minst förklaringsmässigt skulle boken behövt en tydligare teoretisk ram. Visserligen diskuteras inledningsvis vissa välkända teoretiska spår som Durkheim, Foucault och Elias men dessa teoretiker kopplas endast ytligt och undantagsvis till den fortsatta texten. Rättsväsendets utveckling framstår ofta som en reaktion på samhälleliga förändringar och ett i viss mån funktionalistiskt drag vilar över framställningen. Dessa smärre invändningar bör inte skymma bokens stora förtjänster som översiktsverk.

Roddy Nilsson

Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750–1920

Anette Faye Jacobsen

MUSEUM TUSCULANUMS FORLAG,

KÖPENHAMN 2008, 574 s.

I denna omfångsrika bok av Anette Faye Jacobsen kartläggs husbonderätten i Danmark under perioden 1750–1920. Husbonderätten belyses här som en rättighetskultur med riktigt långa rötter som vidmakthöll en social och juridisk praxis som var både hierarkisk och kollektiv. Husbonden kunde vara av olika slag – en bonde, en hantverksmästare eller storgodsägare – strukturen var densamma. En man som förestod ett hushåll. Till denna position och organiserande struktur hade ett omfattande juridisk, socialt och kulturellt regelverk och strukturerande tänkande utvecklats.

Detta brett upplagda arbete är det första i sitt slag i Danmark, påpekar Jacobsen, och inte heller i Sverige har husbonderätten blivit fullständigt undersökt. I svensk historisk forskning är det framför allt ur ett genus- eller manshistoriskt perspektiv som husbondepositionen studerats av Jonas Liliequist, Andreas Marklund, Anna Hansen, Annika Sandén och undertecknad – åtskilliga fler exempel finns. I den svenska forskningen har husbonderätten även berörts inom ramen för studier av politisk kultur av en lång rad forskare som exempelvis Eva Österberg, Peter Aronsson, Harald Gustafsson och Björn Furuhausen. Husbondens politiska myndighet har dock inte varit central i denna forskning. Jacobsens infallsvinkel är alltså en annan och fokus är istället rättighetskulturer och rättighetstänkande. Undersökningen bygger på en bred genomgång av flera olika källmaterial: lagstiftning, samtida rättsvetenskaplig litteratur, politisk debatt samt rättsligt praxismaterial från politiretten.

Två sidor av husbonderätten framstår som centrala för Jacobsen: att husbonden fritt kunde disponera och bestraffa sina underordnade inom hushållet samt att husbonden utåt representerade sitt hushåll, alltså en rättslig och en politisk dimension. Undersökningen följer dessa båda spår och undersökningens huvud-

fråga blir vem som intar rollen som subjekt. I detta sammanhang är den subjekt som tilldelats bestämda rättigheter.

En stor del av den danska lagstiftningen och rättspraxis har varit inriktade på att understödja husbondemakten och upprätthålla de sociala relationer som den gav upphov till. Följaktligen var det också han, husbonden, som fick utökade politiska rättigheter under 1800-talet. När man under 1800-talet krävde rösträtt och jämlikhet var det underförstått husbondens rättigheter som åsyftades, enligt Jacobsen.

Undersökningen rör danska förhållanden och även om likheterna med den svenska husbonderätten är påtagliga lyser en hel del skillnader också fram. En jämförelse med svenska förhållanden visar att en mer långtgående dömande funktion tillkommit husbonden i Danmark än i Sverige. I Danmark reserverade, enligt Jacobsen, Danske Lov endast ett fåtal särskilt allvarliga straffrättsliga områden åt den statliga rättsfären. På de flesta andra områden gjorde Dansk Lov ingen skillnad på om rättskipningen skedde inom husbondens rättssfär eller på tinget inom den statliga rättsfären. I många fall kunde man välja mellan de båda instanserna. Först med Tyendeloven 1854 fräntogs husbonden den dömande och den straffande makten över tjänstefolket.

Jacobsens analys av den politiska debatten och reformarbetet visar att kampen för en rösträtt som sträckte sig utöver husbonderepresentationen startade först i slutet av 1880-talet. Därefter gick förändringen fort – rösträtt för tjänstefolk utvecklades från att ha setts som en omöjlighet till att bli brett accepterad på bara 15 år.

En tjsuning med boken *Husbonderet* är det riktigt långa tidsperspektivet som åskådliggör vilken seg struktur husbonderätten verkligen varit i Danmark med dess traditionella strukturer och rättsuppfattningar och hur husbonderätten gripit in i människors levda liv och tänkande.

Det moderna samhällets utveckling beskrivs gärna som individualiseringens framväxt via renässans och upplysning, menar Jacobsen, men denna bok har ett omvänt perspektiv. Istället för att peka på drag som leder fram till vår tids individualism är fokus här "det andra", det som inte blev det moderna. Det kollektivistiska

tänkanget och organiserandet. Rättigheter och plikter har fördelats efter den plats man haft i hushållet. Att ge alla inom hushållet samma politiska rättigheter har därmed inneburit ett fullständigt brott mot alla tidigare politiska principer. Det tänkande som erbjöd ett alternativ till husbonderätten var inte först och främst den socialistiska klasslogiken utan närmast dess motsats – kontraktsrätten, visar Jacobsen, vilket framstår som en intressant tanke. Den långa linjen i undersökningen visar på en hög grad av kontinuitet, eller seghet i strukturer och rättsuppfattningar, men också hur och när förändringar blev möjliga och vilka tankestrukturer som banade väg för förändring.

Marie Lindstedt Cronberg

The Army in Finland During the Last Decades of Swedish Ruler (1770–1809)

J.E.O. Screen

STUDIA HISTORICA, HELSINGFORS 2007,

534 s.

Mycket har skrivits om det svensk-finska rikets två sista krig tillsammans – 1788–90 och 1808–09 – i synnerhet i anslutning till det fortfarande löpande 200-årsminnet av det senare kriget. Mot den bakgrunden är det mer än lämpligt att det nu har utkommit en särskild monografi om den finska delen av den gemensamma armén under det svensk-finska rikets sista decennier. Förvisso finns det alltsedan slutet av 1800-talet en omfattande svensk och finländsk forskning inom detta fält. Men, hur märkligt det kan tyckas, inget större försök har gjorts att åstadkomma en syntes över detta forskningsfält. Istället har det producerats en oerhörd mängd detaljstudier om förhållanden under såväl freds- som krigstid; inte minst på senare år flera i sammanhanget mycket intressanta finländska avhandlingar. Det finns flera moderna böcker om de båda krigen 1788–90 respektive 1808–09, böcker som analyserar en rad organisatoriska, utbildningsmässiga och logistiska förutsättningar för krigens förande,

vilket är gott nog. Förutsättningarna för försvarsplaneringen i den finska riksdelen har också studerats noga. Men ingen forskare har försökt att ta ett samlat grepp på den finländska lantförsvarsorganisationen, förrän nu.

Den till University College of London knutna finländske forskaren J.E.O. Screen har i flera böcker gett viktiga bidrag till vår kunskap om den finländska militärens förband och officersutbildning under det ryska väldets tid. Nu har han riktat blickarna mot ett något tidigare skede i Finlands militära historia. Resultatet är en både diger och gedigen bok om den finska delen av armén under de fyra decennier som föregick katastrofen 1809. På basis av ett rikt och väl utnyttjat källmaterial i finländska och svenska arkiv ger Screen en bred teckning av de finska förbandens organisation, utrustning och utbildning, men också av vardagen för officerarna och soldaterna i armén. Här belyses såväl mönstringen som prästernas roll och arméns förhållande till det finländska språket samt soldathustrurnas ofta ganska oblida öde. Det kanske viktigaste kapitlet behandlar "armén i krig" som belyser arméns stridsförmåga, såväl under olika mobiliseringar som i krig.

Screen ansluter sig till den allmänna bild som många andra forskare tidigare tecknat, nämligen av en svensk (finsk) armé som på den lägre, taktiska, nivån ofta kunde göra bra ifrån sig mot sin ryske fiende, och vars högsta ledning hade ganska goda teoretiska insikter om de övergripande, strategiska, kraven för en framgångsrik krigföring mot Ryssland. Men mellanledet, den operativa samordningen mellan brigader och kårer på olika stridsskådeplatser, saknades ofta nästan helt. Resultatet blev därmed enskilda framgångar som aldrig kunde utnyttjas till mera bestående vinster i de båda gustavianska krigen mot Ryssland.

Författarens kronologiska avgränsning kan diskuteras, även om året 1809 onekligen känns som en rimlig slutpunkt. Starten 1770 är däremot mera diffus, och i praktiken inte heller konsekvent genomförd. Det är i praktiken den gustavianska armén som studeras, men sett ur finländsk synvinkel kanske en tidigare start – krigsslutet 1743 eller starten för Sveaborgsbygget 1747? – hade kunnat ge ett bredare perspektiv på de strategiska förutsättningarna.

Grundproblemet var hela tiden detsamma: hur försvara Finland innan eventuell hjälp hann anlända från resten av Sverige? Skulle det ske vid gränsen, eller skulle man falla tillbaka på starka fästningar som kunde fånga upp en väntad rysk offensiv? Trots bygget av Sveaborg och Svartholm så gavs aldrig ett helt konsekvent svar på den frågan, det blev alltför mycket, eller rättare sagt, alltför litet, av både och. Den dubbeltydiga kungliga krigsinstruktionen och försvarsledningens diskussioner i Tavastehus de första krigsdagarna 1808 bara förstärker den bilden, å ena sidan gällde det att rädda armén undan förintelse, å andra sidan skulle man inte i onödan ge upp finländskt territorium.

Bokens stora svaghet är att den sin breda ansats till trots bara behandlar armén och lämnar de finska delarna av örlogsflottan och skärgårdsflottan utanför. I synnerhet det senare är beklagligt eftersom skärgårdsflottans eskadrar på Sveaborg och i Åbo (samt i Stockholm) var något av krigsmaktens intellektuella elit. Här rådde en stor nyfikenhet på modern krigsvetenskap och här skedde en för tiden nydanande taktisk och operativ utveckling. Någon samlad bild av de finländska stridskrafterna kan Screen därmed inte ge.

Däremot lyfter han välmotiverat fram den nydanande roll som Göran Magnus Sprengtporten spelade på 1770-talet genom skapandet av sin Savolaxbrigad. Den utvecklades snabbt till den svenska arméns modernaste förband, med komponenter för alla truppslag: infanteri, kavalleri, beridna jägare och jägare till fots samt lätt artilleri. I kombination med en målmedveten kartering av det blivande stridsområdet i östra Savolax skapades därmed viktiga förutsättningar från brigadens avgörande insatser när det gällde att under kriget 1788–90 hejda en rysk framryckning mot S:t Michel (trots att brigadens förre chef Sprengtporten då i vredesmod brutit med Gustav III och gått i rysk tjänst).

Sammantaget ger Screens bok såväl en god överblick över den finska delen av armén under den gustavianska tiden, som en mängd värdefull detaljkunskap. Den kommer att förbli ett standardverk för många år framöver.

Lars Ericson Wolke

Folkekirken og jøderne. Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra 1849 til begyndelsen af det 20. århundrede

Martin Schwarz Lausten

FÖRLAGET ANIS, KØBENHAVN 2007, 424 S.

Jødesympati og jødehad i folkekirken. Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra bedyndelsen af det 20. århundrede til 1948

Martin Schwarz Lausten

FÖRLAGET ANIS, KØBENHAVN 2007, 502 S.

Med dessa båda böcker avslutar professor Martin Schwarz Lausten sin väldiga undersökning om kyrka och judar i Danmark i sex band eller cirka 3 400 sidor. Det är en imponerande forskningsprestation att ha lyckats genomföra denna uppgift.

I centrum för band fem står Grundloven 1849 och den religionsfrihet som genom den infördes i Danmark, då statskyrkan och dess tvångssystem ersattes av *folkekirken*. Innebörden av denna förändring, och den centrala plats som spänningen mellan statskyrka och *folkekirke* haft i dansk debatt, kan vara svår att förstå utanför Danmark, där man alltjämt gärna betraktar just det *folkekirkelige* systemet som särskilt statskyrkligt. Här framträder en avgjord styrka i författarens undersökning, som gör den så intressant även från allmänna synpunkter. Förhållandet mellan kristna och judar öppnar nämligen nya perspektiv över den danska kyrkohistoriska utvecklingen i stort.

Ett särskilt problem innebar Grundlovens paragraf 83, som talade om att de från folkekirken avvikande trossamfundens förhållanden skulle "ordnes ved lov", dvs. bli föremål för senare lagstiftning. Men verkligheten lät inte vänta på sig, särskilt inte beträffande blandäktenskap och barns religiösa uppfostran. Enligt en kunglig förordning 1850 kunde kristna och judar utan särskilt tillstånd ingå äktenskap

med varandra, men de skulle förbinda sig till att uppfostra sina barn i den evangelisk-lutherska tron. Borgerligt äktenskap infördes som ett alternativ. I en ny lag om ingående av äktenskap utanför erkända trossamfund eller mellan medlemmar av olika trossamfund 1851, stadgades att äktenskap mellan personer som inte tillhörde samma trossamfund, inte fick ingås förrän de hade avgivit en försäkran om i vilken tro deras barn skulle uppfostras. De skulle uppfostras i den trosbekännelse, till vilken en av föräldrarna hörde, eller i "Folkekirken tro".

För den som kan finna Schwarz Laustens utförliga referat av diskussionerna i riksdagen mindre inspirerande, blir det dock spännande att konfronteras med de till stor del oförutsedda komplikationer som inträffade som följd av bestämmelserna. Hur skulle man gå till väga när ett judiskt par adopterade ett kristet döpt barn, när en kristen mor i ett konfessionellt blandat äktenskap avled i samband med förlossningen, eller när en skilsmässa förändrade vårdnadsförhållandena? Här kolliderade teologiska synpunkter på dopsakramentets innebörd med kyrkorättsliga principer. I allmänhet visade sig de sistnämnda praktiskt-realistiska och gick segrande ur striden. I senare avsnitt behandlas även märkliga fall, som de omfattande utredningarna kring en judisk kvinnas deltagande i ett kristet dop som fadder 1865. Upprepade svårigheter kunde också vara att barn i äktenskap mellan en judisk man och en kristen kvinna formellt tillhörde Mo-saisk Troessamfund, men rituellt inte var upp-tagna i judendomen.

Den judiska befolkningen i Danmark var inte stor med kontinental mått, men större än i Sverige. Som en följd av den tidigare toleransen i Danmark, följde också judarnas tidiga bosättning ut över landet. Enligt folkräkningen 1834 bodde 2.465 judar i Köpenhamn, och hela 1 607 i provinsen. En annan viktig skillnad är den terminologiska. Liksom en mosaisk begravningsplats i Danmark än idag kan betecknas som kyrkogård, utnämndes judiska religionslärare under 1800-talet formellt till präster. Ytterligare en olikhet är att under perioden 1850–1902 övergick inte mindre än 113 personer i Köpenhamn från kristendomen till judendomen, de flesta i samband med att de gifte sig

med en jude. I band sex får vi veta att det sammanlagda antalet judar år 1901 sjunkit till 3 065, men steg genom östjudisk invandring till 5 875 år 1921. Med nästa invandringsvåg på 1930-talet kom cirka 4 500 flyktingar, varav cirka 3 000 för vidare.

Av särskilt intresse för svenska läsare är Schwarz Laustens undersökning av kristna författare, som övat inflytande även i Sverige. Det är till stora delar en föga uppmuntran- de läsning. Att sognepræsten N.G. Blædel var grovt antisemitisk, var förut känt, men Schwarz Lausten sätter fingret på de svagaste punkterna: Blædels starkt generaliserande uppfattning av judars karaktärsdrag, samt föreställningen att Antikrist skulle vara jude. Om Blædels inflytande i Sverige var begränsat, gäller motsatsen om professorn och biskopen H.L. Martensen, vars *Den christelige Ethik* länge lästes som kursbok i Lund, där Martensens Hegelinspire- rade, konfessionella teologi hade stor betydelse. Här möter inte samma grova antisemitism. Martensen ägnar sig istället åt den moderna ju- dendomens betydelse för upplösningen av den kristna staten. Samtidigt återger han föreställ- ningen om judarnas ambition att bli herrar över alla andra folk. Han kan inte sägas blåsa under judeförföljelserna, men menar samtidigt att ju- darna själva var skuld till dem.

Stor uppmärksamhet ägnas åt överrabbinen Abraham Wolffs *Talmudfænder* (1878), som gavs ut som svar på bland andra Blædels och Martensens framställningar. Den märklige, även i kristen teologi högt bildade Wolff var ovanligt länge, och på ett dominerande sätt, le- dare för det judiska religionssamfundet i Dan- mark.

Schwarz Lausten analyserar också de håll- ningar till judendom och judar som han funnit i olika kyrkliga riktningar. Här sprängs tids- ramarna för band fem, och framställningen går ända fram till 1940. Den som kanske trott att Grundtvig stod enbart för en tolerant at- tityd, blir påmind om hans polemiska utfall mot den judiske författaren Meier Goldsch- midt. Goldschmidt betraktade enligt Grundtvig inte Danmark som "en riktig dansker", utan anlade en världspolitisk, kosmopolitisk syn- vinkel. Oavsett hur många generationer en ju- disk släkt bott i landet, betraktades dess med-

lemmar som gäster. En känd grundtvigian som kyrkohistorikern, senare biskopen Fredrik Nielsen presenterade antisemiterna Rohling och Stöcker, och Otto Møller menade att Kris- tushatet hos den sekulariserade Georg Bran- des hängde samman med hans "Jødiskhed", och att Godets föreställning att Antikrist var jude, var "noget af det Bedste i hans bog". Men det hördes också helt andra tongångar bland grundtvigianerna. Sognepræsten H.E. Mey- ling hade under sin skoltid bott hos sin mor- mor som var ortodox judinna. Han utlägger det hebreiska *Schechina* som Guds boning i människans hjärta. Genom sin kamp mot ra- tionalismen hade Grundtvig hjälpt danskarna att återfinna *Schechina*, närmare bestämt i trons ord i dopet och nattvarden. I band sex observe- rar Schwarz Lausten de svårigheter grundtvi- gianska teologer kunde få när de skulle relatera det tyska "völkisch" till det grundtvigska "folke- lighed". Det fanns exempel på att Deutsche Christen beskrevs som en folkekirkelig rörelse. Andra grundtvigianer reagerade desto starkare mot den nazistiska antisemitismen.

Efter en inledande antijudisk polemik inom Indre Mission spelade förhållandet till juden- dom och judar inte någon större roll, men ak- tualiserades till och från. Här är Henry Ussing, C. Skovgaard-Petersen och Olfert Ricard sär- skilt intressanta för svenska läsare, eftersom de under 1900-talets första hälft som uppbyggelse- författare haft ett mycket stort inflytande i Sverige. Inremissionen företrädde en traditio- nell ersättningsteologi, och judarnas omvæn- delse var ett viktigt inslag i deras eskatologi. Tanken att judarnas lidanden skulle böja deras hjärtan till Kristus förändrades inte med de na- zistiska förföljelserna på 1930-talet. Den dans- ka Israelsmissionen var nära knuten till Indre Mission.

Det sjätte bandets undersökning av antise- mitismen är av stort värde. Författaren urskiljer här tre faser i den danska utvecklingen: 1) tiden fram till 1917, där han drar gränsen inte främst mellan religiöst och rasbiologiskt motiverad antisemitism, utan mellan sådan antisemitism som riktar sig mot den judiska religionens ut- övare och sådan som riktar sig mot den judiska människan. Det är en klagörande och relevant distinktion; 2) perioden 1917–33 kommer med

nya sammanslutningar som Dansk Forening til Fremmedelementers Begrænsning, rop på bojkott, och uppmaningar att inte längre be för judar. Martensens antisemitiska formuleringar trycktes på nytt 1919 i *Dansk Nationalt Tidsskrift*. Samtidigt blev motreaktionerna tidvis kraftiga från kyrkligt håll; 3) tiden från 1933, med enstaka kyrkliga företrädare för en nationalsocialistisk antisemitism och växande, allt kraftigare kyrkliga reaktioner. En knutpunkt är naturligtvis räddningsaktionen av de danska judarna hösten 1943, och dess kraftiga understöd från kyrkligt håll.

Schwarz Laustens undersökningar utgör en värdig forskningsprestation. Med en så stor bredd i framställningen finns risk att läsaren förlorar sig i detaljer. Uppprepningar har inte kunnat undvikas. Ibland fungerar de som pedagogisk repetition. Det är förvånande att Schwarz Lausten inte gjort några försök till övergripande teoriansknytningar. Som framgått är han i olika avsnitt inte ointresserad varken av nya förklaringsmodeller eller komparation. Böckerna är skrivna med ett påtagligt engagemang och den stora utförligheten balanseras av den lättflytande stilen.

Anders Jarlert

Kyrkoliv i 1800-talets Sverige. Festskrift till Oloph Bexell

Stina Fallberg Sundmark & Göran Lundstedt
(red.)

BIBLIOTHECA THEOLOGIAE PRACTICAE,
SKELLEFTEÅ 2007, 350 s.

Biografin har återkommit på bred front inom svensk och nordisk historieforskning. Om det fortfarande för 20 år sedan betraktades som nästintill ovetenskapligt att lyfta fram individernas roll i historien, har det nu blivit fullt legitimt att sätta enskilda personer i fokus för den historievetenskapliga analysen. Detta paradigmskifte har gjort sig gällande även inom den kyrkohistoriska och kyrkovetenskapliga forskningen. Ett exempel på detta är antologin *Kyrkoliv i 1800-talets Sverige*, där elva teo-

loger och en historiker skildrar enskilda, kyrkligt aktiva män och kvinnor. Det skall nämnas att festföremålet Bexell i sin forskning ofta fokuserat just på enskilda individer och deras betydelse för den kyrkliga utvecklingen.

I antologin möter vi ett brett spektrum av perspektiv och infallsvinklar. Här behandlas allt från en väckelsepredikants konflikter med domkapitlet i Växjö på 1920-talet, en teologs erfarenheter som student och skribent i Uppsala i mitten av 1800-talet till enskilda prästmäns prästideal, kristendomsuppfattning, kyrkosyn och pastorala praxis. I tre av artiklarna står enskilda kvinnor i fokus. Genomgående är, inte oväntat, att kyrkohistoriska och teologiska perspektiv ges stort utrymme, vilket gör att artiklarna sammantaget ger en god överblick över den kyrkliga och teologiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet.

Från ett historievetenskapligt perspektiv framstår de artiklar som tar upp mer generella utvecklingslinjer eller tar fasta på teoretiska diskussioner och problem som de mest relevanta och intressanta. Ett exempel är Kjell Blückerks artikel om religionskritik och religionssyn i Alfred Nobels skådespel *Nemesis*, som handlar om ett fadersmord i 1500-talets Italien. I sin analys av detta skådespel tar Blückerk upp frågan om litterära texter som livstolkning och om författarens syn på genus och religion. Religiös tro framställs i enlighet med den då gängse uppfattning inom den borgerliga eliten som något kvinnligt, medan männen i dramat präglas av förnuftsstro och rationalitet. Nobels egen religiösa uppfattning karakteriserar Blückerk som filantropi avskalad från kristen tro.

Ruth Franzén gör i sin artikel om Betty Ehrenborg-Posse som publicist, pedagog och kristen aktivist ett försök att koppla samman en spiritualitetshistorisk ansats med ett intersektionellt perspektiv. Intersektionalitetsbegreppet, som syftar till att visa hur sociokulturella maktrelationer skapar inklusion och exklusion, används här för att tydliggöra hur kategorier som kön, klass, ålder, generation, utbildningsgrad samt religion påverkat Ehrenborgs existentiella, etiska och religiösa grundhållning. Ansatsen är intressant, men i Franzéns konkreta tillämpning framstår det intersektionella perspektivet som överflödigt och utan relevans för resultatet.

I sin artikel om Lundateologen Carl Olbers kyrkosyn tar Sven-Erik Brodd upp problemet med ämnesprofilering och teoretiska perspektiv. Medan kyrkohistoriker långt in på 1900-talet utgick från en objektivistisk och normativ syn på kyrkans väsen, vilken användes som ett analytiskt redskap i forskningen, visar dagens kyrkohistoriker en benägenhet att okritiskt överta teoretiska modeller från andra vetenskaper. Båda tillvägagångssätten öppnar för anakronismer och skeva tolkningar. Brodd pläderar här för ett tillvägagångssätt som tar forskningsföremålets egen uppfattning på allvar och sätter in den i sitt större sammanhang.

Under 1800-talet fungerade den lutheriska hustavlan med dess klara anvisningar om kvinnans respektive mannens rättigheter och skyldigheter som en allmänt accepterad samhällsnorm. Med utgångspunkt från två väckelsekristna kvinnor, som var verksamma vid 1800-talets mitt, analyserar Cecilia Wejryd husmoderskapet som ett sätt för kvinnor att utöva andligt ledarskap. Hon visar att kvinnor kunde fungera som hushållsföreståndare och träda ut i det offentliga rummet endast som ställföreträdare för sina frånvarande eller döda män. Änkorna hade ett betydande handlingsutrymme, särskilt om de hade en god materiell ställning. I sådana fall kunde de utveckla en omfattande social, pedagogisk och filantropisk verksamhet, vilken dock måste definieras som en del av hushållssfären för att vinna acceptans i kyrka och samhälle. För såväl gifta kvinnor som änkor utgjorde husmoderskapet en legitimerande grund och en modell för det sociala och pedagogiska arbetet i de husliga fruntimmersföreningar av olika slag som startades vid denna tid.

Förutom Franzén och Weyryd behandlar även den tredje kvinnliga forskaren i antologin, Tuulikki Koivunen Bylund, en kyrkligt aktiv kvinna, och även hon anlägger ett genusperspektiv. I detta fall handlar det om en diakonissa som misslyckades i sitt församlingsarbete, om den ansvarige prästens kvinnosyn samt om den personhistoriska genrens fallgropar. Man tappar, framhåller hon, lätt distansen till sitt forskningsobjekt och förfaller till hagiografi. Några av författarna i denna antologi vacklar på randen av dessa fallgropar – och tycks

ibland rent av ha fallit i. Detta kan till en del förklaras med den refererande stilen i flera av artiklarna samt med avsaknaden av teoretiska perspektiv och analysramar. I de fall genusperspektiv anläggs, tillämpas de bara på kvinnor. Majoriteten av artiklarna handlar emellertid om prästmän, och här hade ett manshistoriskt perspektiv varit på sin plats. Detta gäller exempelvis teologen Kjell Petterssons artikel om Växjöbiskopen Johan Anderssons prästideal. Eftersom prästämbetet var förbehållet män, var prästidealet ju samtidigt ett mansideal, vilket måste relateras till andra mansideal i tiden.

Yvonne Maria Werner

Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920

Boel Englund & Lena Kåreland

CARLSSON, STOCKHOLM 2008, 409 s.

Syftet med boken är att ge en bild av hur en grupp kvinnor tar plats på det publicistiska fältet mellan åren 1880 och 1920. Nätverken mellan de olika kvinnorna och andra betydelsefulla individer i deras närhet är centrala för undersökningen. Platsen där de lever och verkar är också betydelsefull samt genren dessa kvinnor valde, eller hamnade i. Teoretiskt vilar boken på Bourdieus tankar om habitus och kapital och hur kvinnor vid sekelskiftet 1900 kunde använda sig av medfödda och erövrade resurser vid olika tillfällen och i olika situationer. Metoden är prosopografisk, dvs. kvinnornas livsbanor och nätverk har noga kartlagts genom olika typer av arkivundersökningar vilkas resultat och sammanställning tolkats i kapitalformer. Härigenom kopplas berättelsen om det litterära fältets kvinnor till det huvudprojekt inom vilket det är tillkommet, *Formering för offentlighet: En kollektivbiografi över Stockholmskvinnor 1880–1920*. Det som främst skiljer dessa litterärt inriktade kvinnor från t.ex. de pedagogiskt orienterade är att de i högre grad var gifta, några mer än en gång, samt att de i högre grad kom från borgerliga och intellektuella kretsar.

Platsen, Stockholm, är viktig. Här var kon-

trasten mellan det nya och det gamla och mellan fattig och rik som mest påtaglig och här visade "makten" upp sig genom kungens regelbundna promenader i vimlet. Författarna målar dock upp en offentlighet som såg olika ut för män och för kvinnor. Kvinnornas arenor var inte barer och kaféer utan salonger eller andra sällskap av halvoffentlig art. Här kunde också kvinnor och män mötas och dessa platser blev viktiga för bokens huvudpersoner. Stockholm var också en av de få platser i Sverige vid denna tid där det var möjligt att delta i en offentlighet samt odla och underhålla sina kapital. Här fanns det möjligheter för kvinnor att utbilda sig, att stifta föreningar eller starta tidskrifter. Genom dessa förehavanden odlades och underhölls de olika kapitalformerna.

De kvinnor som Englund och Käreland berättar om hade en social bakgrund bland de dominerande samhällsklasserna. Detta var en förutsättning för deras framgångar i offentligheten. Men det tycks också som om ett ambivalent förhållningssätt till medelklassen kunde vara en väg ut. Ambivalensen kunde vara en känsla att ta spjärn emot. Hos både Klara Johansson och Mollie Faustman, som förärats två av bokens längre kapitel, hittar man en ambivalens inför den egna klasstillhörigheten. Faustman diskuterar t.ex. inom ramen för flickboken hur hon teoretiskt sett kände en samhörighet med arbetarklassen men samtidigt skrämdes av den. Klara Johansson förmedlar en känsla av tomhet inför sitt ursprung. Som intellektuell hittade hon ingen känslomässig eller intellektuell klangbotten hos den rad av tysta torpare från vilka hon räknade sin härkomst. Genom denna existentiella osäkerhet tycks behovet av att göra sin röst hörd växa fram. Då boken till sin karaktär är en kollektivbiografi, dvs. ett större antal kvinnors liv analyseras och jämförs, blir vägarna ut också tydligare. Barnboksgenren blev för många kvinnor en av dessa vägar till framgång men den kunde också bli en fälla. I enlighet med Yvonne Hirdmans tankar blev barnbokssfären en verksamhet vid sidan av den manliga, "riktiga" litteraturen, ett slags tillägg där kvinnor kunde vistas. Många kvinnor valde också barnboken som nisch av ekonomiska skäl. Andra, som Semla Lagerlöf, balanserade framgångsrikt barnlitte-

raturen mot sin egen stil. Det var en balansgång som hon var tydligt medveten om, vilket framgår av hennes brevkorrespondens. Trots att Lagerlöf var nyskapande och i större utsträckning än de andra kvinnorna som porträtteras i boken övertygad om sin bestämmelse som författare, bröt hon aldrig mot "doxan", dvs. mot de oskrivna regler som låg till grund för det litterära fältet.

Båda författarna skriver insiktsfullt och inspirerande om dessa sekelskiftets professionella kvinnor som gjorde sin röst hörd i offentligheten. De har dock ganska olika sätt att skriva. Hos Englund är den teoretiska ramen ständigt synlig vilket ger texten djup medan Käreland skriver berättande och ger texten en existentiell dimension. Båda sätten är förtjänstfulla var för sig och balanserar textmassan. Dispositionen är dock mindre lyckad. Det biografiska mellanspelet, vilket i och för sig är insiktsfullt men hamnar mittemellan två empiriska kapitel, tycks felplacerat. En annan kritik är att mycket fokus hamnar på figurer som Ellen Key och Selma Lagerlöf samt även Klara Johansson. Dessa kvinnor har varit och tidigare varit i blickfånget för vetenskap och biografiskrivande. Betydligt förtjänstfullare för bokens syfte hade varit att fokusera på de mer okända kvinnorna, varav åtminstone några torde ha privatarkiv.

Resultatet blir en välskriven och spännande skildring av förra sekelskiftets kvinnor där inte minst generationsaspekten blir central. Visserligen kan många av slutsatserna kännas igen från andra undersökningar men författarna tillför också ny kunskap. Speciellt spännande finner jag tankarna kring den framväxande kvinnligt definierade offentligheten som präglad av "Sturm und Drang", en visionär upplevelse av en ny kvinna som var i antågande. Sekelskiftets kvinnor hade en framtidsstro som inte präglades av männens trötta *fin de siècle*-stämning. Hur den nya kvinnan skulle se ut fanns det olika uppfattningar om i kvinnorörelsen, speciellt om man tittar genom generationslinsen. Tack vara detta blir boken ändå en berättelse om tre generationer intressanta kvinnor, alla med siktet inställt på framtiden.

Anna Alm

”Var trogen i allt”. Den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlandssvenska minnesböcker 1800–1980

Blanka Henriksson

ÅBO 2007, 292 s.

I avhandlingen *Var trogen i allt* går forskaren Blanka Henriksson igenom allt som berör genren minnesböcker, eller poesiböcker som de också kallas i delar av Sverige och Finland. Syftet är att lyfta fram ett material som tidigare uppfattats som trivialt samtidigt som det hamnat mellan stolarna för en rad olika ämnesvetenskaper, speciellt om man tolkar minnesböckerna som folklore, vilket författaren gör trots att materialet inte är muntligt. Samtidigt har genren också osynliggjorts av att minnesbokstraditionen under 1800-talet tillhörde den kvinnliga sfären och under 1900-talet blivit del av barnets sfär, menar författaren.

Genom att studera minnesböcker från en ganska lång period, 1800–1980, hoppas Henriksson kunna sprida ljus över konstruktionen och upprätthållandet av ”den goda kvinnan” i minnesboksverserna. Hon arbetar hermeneutiskt och nära materialet, och genom den databas hon byggt upp runt de minnesböcker hon gått genom får man en god bild av genren, speciellt genom att författaren centrerar hela undersökningen kring olika temata som ”minne” och ”vänskap”, vilka är vanligt förekommande begrepp inom genren. Som jämförelsematerial har författaren utnyttjat rådgivningslitteratur, tidskrifter, läseböcker för barn och ungdomar samt andra vetenskapliga undersökningar. Genom detta referensmaterial kontextualiserar Henriksson genren och dess konstruktioner.

Minnesboken torde ha sitt ursprung i stamboken och vara en inlånad företeelse från det tyska området. Den kom troligen till Finland och Sverige under sent 1600-tal och tillhörde då en manlig adelskultur. Under tidigt 1800-tal erövrades minnesskrivandet av aristokratin kvinnor och sedan av medelklassen. Under 1900-talet har minnesboken kommit att tillhöra barnets sfär och spridit sig till alla samhällsklasser. Dess innehåll förefaller vara oer-

hört genrestyrt: det verkar ha varit viktigt att man kunde hålla på reglerna för hur verserna skulle se ut samt vad deras budskap skulle vara, ett faktum som styrks genom de olika versernas långa användningsperioder. En annan bidragande faktor som kan ha fungerat konserverande på traditionen var den vertikala överföringen av densamma, dvs. att traditionen ofta förmedlats mellan mor och barn (dotter) eller mellan äldre kvinnliga släktingar och yngre. Också andra kvinnliga förebilder är synliga inom genren, t.ex. minnesboksägarins lärarinna. Under 1800-talet tycks minnesboken ha använts i en vidare krets och under en längre tid, medan 1900-talets minnesboks användande snarare kom att höra hemma i klassrummet under en begränsad period av t.ex. några månader. Även om många verser återkom under perioden tycks det också skett en utveckling från 1800-talets längre och mindre formelartade verser till 1900-talets korta meddelanden. Under hela perioden har användare av genren lekt med olika typer av metapoesi, chiffer och ordlekar. Att behålla älderdomligheten i språket verkar också ha varit eftersträvanvärt. Här är minnesbokstraditionen, speciellt under 1900-talet, ett tydligt exempel på att barnfolkloren ofta behåller de mest arkaiska dragen i en tradition.

Konstruktionen av den ”goda kvinnan” är en central företeelse i minnesböckerna, menar författaren. Hon visar att så är fallet genom att lista en rad dygder som minnesboksägarinnan uppmanas till. Under 1800-talet sorteras idealen under sådana egenskaper som dygd och oskuld samt att vara behaglig och inte visa för starka känslor. Under 1800-talets senare del blir det i verserna viktigt att vara frisk, stark och arbetsam samt lydig. Författaren tolkar detta som borgerliga dygder och jämför med vad resten av samhället säger om en ung kvinnas egenskaper. Målet tycks alltid vara att hon skall gifta sig och bilda familj och bli som sin egen mor. Det är således en väldigt traditionell bild av den borgerliga familjen som målas upp och en konservativ kvinnoroll. Nästan ingen form av protest syns i minnesboken och även 1900-talets reformer tycks gå genren omärkligt förbi, menar författaren. Även under 1900-talet fortsätter man skriva om vänskap, trofasthet, dygd

och oskuld som några av kardinaldygderna för en ung kvinna eller flicka.

Genrens konserverande egenskaper är det som författaren lyfter fram och visst förefaller innehållet i verserna att vara just detta. Ändå förvånar det mig att författaren inte väljer att trycka mer på hur användningen av minnesboken förändrats över tid. Här skulle man möjligen kunna spåra något som liknar en protest. 1800-talets minnesboksanvändare verkat ha använt boken under en längre tid, ibland under flera år, medan 1900-talets användare använt dem under en mer begränsad tid för att sedan i princip glömma bort dem. Vilken praktisk, och framför allt kontinuerlig nytta hade den då för brukarna annat under en begränsad period? Kanske betydde inte minnesbokens versinnehåll så mycket för 1900-talets användare och som en genre på utdöende kanske den inte hade så stor betydelse för konstruktionen av den goda kvinnan. I alla fall inte under 1900-talets senare del.

Anna Alm

Social Change and Health in Sweden. 250 years of politics and practice

Jan Sundin & Sam Willner

STATENS FOLKHÄLSOINSTITUT,
STOCKHOLM 2007, 252 s.

Nästan dagligen påminns vi om frågor som rör vår hälsa. Förbättrad hälsa, inte bara inom Sverige, utan även hälsofrågor som berör andra delar av världen diskuteras i media. Jan Sundins och Sam Willners bok bidrar till denna debatt med ett historiskt perspektiv. Bokens syftar till att belysa den svenska folkhälsans historia under de senaste 250 åren. Som bokens titel antyder så analyserar författarna hur olika samhällsförändringar har påverkat folkhälsan. Samhällsförändringar med både positiva och negativa effekter på hälsan diskuteras. De tar upp den epidemiologiska och demografiska utvecklingen tillsammans med hur idéer, poli-

tik och praktiskt folkhälsoarbete har utvecklats. Faktorer som regionala skillnader, skillnader mellan stad och landsbygd, utbildning, kön och socioekonomisk ställning studeras. Sjukhusvårdens och den medicinska terapins utveckling är underordnat då författarna delar Thomas McKeown synsätt att den medicinska terapin fram till nyligen spelat en ytterst liten roll för den förbättrade hälsan. De medicinska professionerna anses dock ha spelat viktiga roller i utvecklingen. Sverige lyfts här fram som ett framgångsexempel, där Sverige idag har bland den högsta medellivslängden i världen.

Boken är en kortare och omarbetad version av en tidigare svensk publikation, *Svenska folkets hälsa i historiskt perspektiv* (2005), även den utgiven av Statens folkhälsoinstitut. Den engelska boken är skriven för en internationell publik och tänkt att ge en introduktion till de svenska erfarenheterna. Författarna tänker sig en läsekräts av studenter på avancerad nivå som söker ett internationellt exempel på folkhälsans utveckling, att jämföra med det egna landet. Även personer som jobbar med hälsa och välfärdspolitik ses som potentiella läsare.

Då syftet är att ge en allmän överblick över ämnet känns det passande med en så pass kort och lättillgänglig bok. Bilderna är väl valda, tabeller och diagram är tydliga och layouten erbjuder en lättsam läsning. Företeelser och viktiga personer för den svenska utvecklingen nämns tydligt, och listas i början av boken. Det blir därför lätt för den intresserade läsaren att söka sig vidare. Referenslistorna i slutet på varje kapitel innehåller dessutom en hel del litteratur på engelska. Författarnas stora kunskaper i ämnet märks då de lyckas med att skriva kortfattat och inte allt för detaljrikt utan att göra framställningen fattig och banal.

Med en kronologisk kapitelindelning går författarna igenom den svenska utvecklingen från tidigmodern tid till våra dagar. Komplexiteten av de faktorer som styr vår hälsa framställs på ett förtjänstfullt sätt. Vi kan tydligt följa hur statens utveckling, de sociala och kulturella förändringarna, idéströmningarna och den ekonomiska utvecklingen har påverkat förutsättningarna för folkhälsoarbetet och här är den kronologiska kapitelindelningen fördelaktig. En nackdel är dock att vissa återkom-

mande teman fragmentiseras, som till exempel kvinnor och mäns hälsa, sociala och regionala skillnader. Dessa teman kanske hade fått en bättre belysning om de behandlats sammanhållet. Boken avslutas med ett kapitel där det svenska exemplet sätts i relation till situationen i dagens utvecklingsländer. Även om varje lands utveckling är unik och det inte är möjligt att direkt överföra erfarenheter från en tid eller geografisk plats till en annan, så framhåller författarna att vissa faktorer kan antas vara allmänt giltiga för förbättrad folkhälsa.

En historisk genomgång av folkhälsans utveckling blir ganska naturligt fokuserad på dödligheten och de faktorer som påverkat denna. Dels beroende på källorna, dels på att det är i dödligheten den förbättrade hälsan manifesterar sig som bäst. Sveriges kraftigt ökade medellivslängd från mitten av 1700-talet till början av 2000-talet visar tydligt hur folkets hälsa förbättrats. Hälsa blir i framställningen framför allt det samma som frånvaro av sjukdom. Att öka medellivslängden genom minskad dödlighet i sjukdomar är fortfarande det viktigaste för hälsan i många utvecklingsländer. Men kanske hade författarna ändå i högre grad kunnat problematisera hälsobegreppet. Hälsa är ett inte helt okomplicerat begrepp. Det kan även kopplas samman med livskvalité, vilket inte nödvändigtvis går hand i hand med levnadsstandard. Faran med en för tidig död har minskat i Sverige, varpå vår subjektiva upplevelse av livskvalité blir en tydligare komponent av vår hälsa.

Den unika svenska utvecklingen, men även de internationella influenser som påverkat folkhälsoarbetet tas upp kontinuerligt i boken. Det internationella perspektivet bidrar till en ökad förståelse för folkhälsoarbetets utveckling i Sverige och hur detta hänger ihop med utvecklingen i framförallt Västeuropa. Boken ger en bra introduktion till ämnet och ter sig passande för sin tilltänkta läsekrås. Den är väl värd att läsas av dem som inte sedan tidigare är insatta i folkhälsans utveckling i Sverige. Förhoppningsvis sporrar den även till fortsatt förkovran i folkhälsans historia.

Helene Castenbrandt

Sjukvårdens underklass. Sjukvården i den kommunala fattigvården 1910–1950

Anders Berge

BORÉA, UMEÅ 2007, 364 s.

Anders Berge har under senare år ägnat sig åt att studera traditionell svensk socialpolitik och dess funktion från slutet av 1800-talet fram till välfärdsstatens etablering på 1930-talet. I sin senaste bok, *Sjukvårdens underklass: Sjukvården i den kommunala fattigvården 1910–1950*, vidgar han ramarna till att behandla sjukvård som en form av socialpolitik. Berge undersöker den svenska sjukvårdens utformning och konsekvenser ur ett klassperspektiv. Den kommunala sjukvården bedrevs oftast i anslutning till fattigvårdsinstitutionerna. Kopplingen kan i och för sig ses som ganska logisk, då sjukdom fr.o.m 1923, då relevant statistik började föras, visade sig vara en viktig orsak till fattigdom – t.o.m viktigare än arbetsförmåga och arbetslöshet.

Berge skiljer i undersökningen mellan en ganska enkel och begränsad form av vård, som han kallar för B-sjukvård och en mer avancerad behandling – här betecknad A-sjukvård. A-sjukvården hade betydligt bättre ekonomiska, personella och medicinska resurser än B-sjukvården och utfördes på större centralanstalter. Det är just i de här vårdskillnaderna som Berge finner de klassmässiga konsekvenserna av den lokala sjukvården och han intresserar sig främst för B-sjukvården.

Eftersom vården av psykiskt sjuka är bättre dokumenterad än av kroniskt kroppssjuka, så får den förstnämnda vården utgöra den empiriska grunden för Berges undersökning av vården i praktiken. Det bör här betonas, att det är intentionerna han kommer åt, inte resultaten. Ett centralt material för Berge är här de inspektionsrapporter som överinspektören för sinnessjukvården upprättade.

Hur vården utförts i praktiken på den lokala nivån ur ett övergripande perspektiv är en fråga som hittills inte fått någon större uppmärksamhet av forskningen. Den har främst varit medicinskt inte socialt inriktad. Det Berge

framför allt intresserar sig för är om kommunernas tillhandahållna sjukvård avslöjar ett socialt mönster. Fick de fattiga en sämre vård än samhällets bättre ställda och hur uppfattade centrala politiska och medicinska instanser den lokala omsorgens roll? Uppstod det en konflikt mellan medicinska och sociala hänsyn? Det är först mot slutet av 1900-talet som det klart slogs fast att medicinska kriterier ska ligga till grund för all sjukvård.

Under 1900-talets första hälft påverkades den kommunala sjukvården både av den sociala och den medicinska vårdlagstiftningen och var underställd både sociala och medicinska myndigheter. Berge kallar ramverket och relationerna mellan de olika delarna och nivåerna för sjukvårdssystemet. Politiska aktörer på sjukvårdsarenan var stat, landsting och primärkommuner. Man kan säga att Berge rör sig inom ett område, som politiskt avgränsas av 1918 års fattigvårdslag och de av riksdagen proklamerade riktlinjerna för ålderdomshemmen 1947. Tillkännagivandet var en konsekvens av 1946 års folkpensionsreform och dess innebörd var att omsorgen om de gamla borde separeras från fattigvård och sjukvård.

Berges undersökning består av två huvuddelar. Den första delen tar upp sjukvårdssystemet och fattigvårdsanstaltarnas plats i detta. Den andra delen behandlar den kommunala vården av psykiskt sjuka och vårdens praktik. Förutom att undersöka vårdens kvalitet, diskuterar Berge här också ansvarsfrågan och vad den kommunala självstyrelsen kom att betyda för observerade variationer i vårdkvalitet. Han utgår här från samtida normer.

Syftet med Berges undersökning är att med hjälp av vunna resultat kunna diskutera konsumtionen av svensk sjukvård utifrån ett klassperspektiv. De klasskillnader han finner inom B-sjukvården är av informell art. Det visar sig t.ex., att geografisk hemvist var avgörande för psykiskt sjukas vårdkvalitet. Ändå finns det exempel på att vissa familjer betalade för anhörigas placering på fattigvårdsanstalt för att vinnna närhet.

Berges empiriska grund utgörs, som nämnts, främst av material som belyser vården av psykiskt sjuka. Det boken visar är att den kommunala sjukvårdens kvalitet varierade. Den inne-

bar allt från modern, ändamålsenlig omsorg till ren vanvård och de medicinska myndigheterna saknade instrument att påverka de kommuner som inte uppfyllde tidens krav. Visserligen utgjorde omhändertagandet av dem bara en del av den kommunala sjukvårdens uppdrag, men han menar dock att mycket talar för att även den kommunala kroniska kroppssjukvården hade problem med att leva upp till aktuella krav. Visst är det vidare som det framhålls i boken svårt att bedöma vårdkvalitet. Ändå utgör resultatet ett viktigt socialmedicinskt bidrag till vår kunskap om sjukvårdens sociala funktion. Det är ju trots allt bara drygt 25 år sedan jämlikhet och medicinska krav upphöjdes till generella normer för sjukvårdens utformning.

Staffan Förhammar

Kvinnor i polistjänst. Föreningen Kamraterna, Svenska Polisförbundet och kvinnors inträde i polisyrket 1957–1971

Johanna Dahlgren

INSTITUTIONEN FÖR HISTORISKA
STUDIER, UMEÅ 2007, 192 s.

Johanna Dahlgrens doktorsavhandling kretsar kring de skeenden som sattes igång när uniformerade kvinnliga poliser för första gången klev ut på Stockholms gator i januari 1958 och hon följer utvecklingen kring kvinnliga poliser fram till 1971. Undersökningen är en av flera studier under de senaste åren som analyserar polisväsendet och polisorganisationen ur ett genusperspektiv. Dahlgren skriver att hon är intresserad av "ordningsmaktens genus", en formulering som på ett fint sätt signalerar att polisen är ett studieobjekt som möjliggör analyser av föreställningar om legitim makt, auktoritet och genus, samt om kropp, våld och fysisk förmåga. Genus är helt enkelt ett spännande och fruktbart perspektiv när det gäller polisen, något som Dahlgrens bok också mycket tydligt visar.

Fokus för studien är att klarlägga vilka strategier de två fackföreningarna Föreningen

Kamraterna – som organiserade främst obefordrade poliser i Stockholm – och Svenska Polisförbundet använde sig av för att ”lösa” frågan om kvinnor i polistjänst. Intresset riktas alltså egentligen inte mot de kvinnliga poliserna i sig utan på hur två fackliga aktörer har förhållit sig till kvinnliga poliser och kvinnlighet. De teorier som Dahlgren främst anknyter till är genusinriktad professionsforskning samt R.W. Connells maskulinitetsteori. Från professionsforskningen hämtar hon inhägnadsbegreppet, som belyser hur de fackliga aktörerna inhägnar sina yrkesområden exempelvis genom att utestänga utbildad arbetskraft eller kvinnor. Från Connell hämtas maskulinitetsbegreppet och tanken om den hegemoniska maskuliniteten, dvs. att det finns en överordnad maskulinitet som övriga maskuliniteter i ett samhälle relaterar till. Tanken här är att för de fackliga aktörerna fungerade den hegemoniska maskuliniteten som en hävstång – någonting som de framgångsrikt kunde använda sig av för att driva sina intressen och uppnå sina mål.

Studien redovisas i fyra empiriska kapitel. I det första beskrivs polisens organisatoriska uppbyggnad och förstatligandet 1965, samt polisutbildningens förändring under perioden. Dahlgren visar också att Rikspolisstyrelsen är en viktig aktör när det gäller avgöranden om könsfördelningen inom poliskåren, bland annat genom att utfärda direktiv om hur stor andel av poliserna som ”borde” vara kvinnor. I följande kapitel skärskådas de fackliga aktörernas ageranden. Dahlgren lyfter fram den paradox som fackföreningarna hela tiden agerade inom: samtidigt som de var för lika lön för lika arbete ville de inte att kvinnorna skulle göra samma arbete som männen. Kvinnorna skulle inte patrullera. Istället skulle de göra inre tjänst, ofta utredningsarbete, vilket innebar avancemang i hierarkin och bättre betalt. Därmed kunde kvinnorna dock komma att dra nytta av sitt kön på männens bekostnad. Detta scenario ville fackföreningarna till varje pris undvika, samtidigt som de inte ville ge avkall på principen om lika lön för lika arbete. Strategierna för att hantera denna paradox är bitvis häpnadsväckande. Kamraterna ville bland annat att de kvinnliga poliserna skulle gå i god för

att de inte skulle bli befordrade före sina manliga kollegor. Svenska Polisförbundet stod för sin del tillsammans med Rikspolisstyrelsen bakom beslutet att införa uniformsförbud för kvinnliga poliser. Detta innebar att de kvinnor som anställdes inte fick patrullera i uniform under en period i slutet av 1960-talet och fram till 1971. Här framkommer tydligt fackets och statens gemensamma intresse av att begränsa antalet kvinnor i poliskåren.

I kapitel fyra lyfts fram hur både de fackliga aktörerna och Rikspolisstyrelsen agerar för att lyfta bort kvinnor från patrullering och uniformstjänstgöring. Genom att kvinnorna fick ägna sig åt ”polissysteruppgifter”, som exempelvis förhör med kvinnor och barn, och genom att de spreds ut över flera olika polisdistrikt skapades i praktiken särskilda uppgifter för kvinnliga poliser. Principen om lika lön för lika arbete kunde på så sätt upprätthållas genom att det rädde en könsarbetsdelning inom polisen. Fackets agerande syftade till att få bort kvinnorna från ordningsavdelningarna och fotpatrulleringen utan att de därmed skulle konkurrera ut de manliga poliserna från det lättare inarbetet.

I avhandlingens sista empiriska kapitel återkommer begreppet hegemonisk maskulinitet och fackets strategier beskrivs i termer av att man värnar om denna maskulinitet. Här diskuteras hur manligt symbolvärde kopplas till uniformen, beväpningen och i synnerhet till patrulleringen. Patrulleringen – i uniform, beväpnad, till fots och gärna i ett tungt belastat polisdistrikt (”i träsket”) – blir ett slags initiationsrit för att uppnå status av riktig (manlig) polis. Genom att hänvisa till maskuliniteten kunde de fackliga aktörerna utestänga kvinnor från yrket och markera att en könsarbetsdelning inom polisen var eftersträvsvärd. På så sätt fungerade maskulinitet också som en inhägnadsstrategi menar Dahlgren.

Poängen här är att de kvinnliga polisernas närvaro i organisationen inte får till följd att polisidealet blir mer ”kvinnligt” eller ”könlöst”. Istället förstärks och framträder maskulinitetsnormen än tydligare. Detta är helt i linje med Connells teorier om hur skilda maskuliniteter samverkar och om hur kvinnor och kvinnlighet blir ett slags stötta för maskuliniteten. Det

är spännande resultat. Men det är resultat som också synliggör ett dilemma: att fokus på genus och maskulinitet riskerar att osynliggöra femininitet och kvinnor. Frågor kring vilka genuskonstruktioner som ligger bakom de djupa föreställningarna om att kvinnor inte bör ägna sig åt fotpatrullering i uniform förblir obesvarade. Handlar dessa föreställningar också om maskulinitet? Här blir jag nyfiken: vilket slags teoriutveckling skulle möjliggöra fokus på genus, makt och maskulinitet och samtidigt behålla fokus på kvinnor och kvinnlighet? Vilken typ av historisk genusteori behövs för att kunna analysera makt och maskulinitet och samtidigt ge oss svar på frågor som: Hur upplevdes det, och hur reagerade de kvinnliga poliserna, när företrädare för deras fackförbund menade att "Konstaplarna blir nedslitna av att gå och patrullera tillsammans med kvinnorna"?

Cecilia Åse

De Odödliga. Förhistoriska individer i vetenskap och media

Nina Nordström

NORDIC ACADEMIC PRESS, LUND 2007,
398 s.

Arkeologen Nina Nordströms ambitiösa avhandling *De Odödliga: Förhistoriska individer i vetenskap och media* är en del av det tvärvetenskapliga projektet "Vägar till Midgård", finansierat av Riksbankens jubileumsfond. De odödliga fenomen som avhandlingen rör är individer från förhistorien som slumpartat hittats, räddats undan glömska och förgängelse, och nu visas på museum. De specifika arkeologiska fynd Nordström koncentrerar sig på är Bäckaskogskvinnan, mossliken Grauballemannen och Tollundmannen, samt de kvinnliga kvarlevorna som återfanns i Osebergsgraven. I tre närmast fristående avhandlingsdelar diskuteras dessa individer ur en mängd perspektiv och de tre kapitlen ramar in av en inledande, längre, teoretisk diskussion, samt en kortare sammanfattande slutdiskussion.

Avhandlingen är sprungen ur den angeläg-

na frågan om vad dessa bevarade individer från förhistorien egentligen betyder för människor idag. Hur kan de förstås som fenomen? Hur brukas de? De teman Nordström diskuterar i sina inledande teoretiska kapitel handlar om döden, om individen som konstruktion och identitet, samt om hur kroppen fungerar som musealt objekt. Dessa teman belyser Nordström genom att undersöka hur de förhistoriska kvarlevorna behandlats, (om)tolkats och förmedlats. Hon hittar i teoridelen flera intressanta spänningsfält att diskutera, som det om hur människor i det moderna samhället hanterar döden – t.ex. med Ariès teorier; avindividualiserat, opersonligt, eller med Baumans; med nyskapade "riter" – om tradition i förhållande till modernitet, eller om konstruktionen av individer mot bakgrund av uppfattningar om genus och kön, om kroppar som mänskliga kvarlevor eller vetenskapliga objekt, och om huruvida vi ska se på arkeologi som återberättande det som skedde en gång eller som i efterhand konstruerande ett greppbart förflutet. Frågor, som är av intresse även för andra discipliner än arkeologi.

Diskussionen är genomgripande och Nordström väl inläst. Hon väver förtjänstfullt en dynamisk bakgrund med inspiration från många håll. Perspektiv på människan, döden, identiteten osv. hämtas så väl från vetenskap och vetenskapsfilosofi, som från konst och litteratur. Möjligen blir diskussionen stundom väl djuplodande och därmed avhandlingens egentliga frågeställningar lite suddiga i konturerna. Ibland saknas också en tydligare förmedlad egen positionering bland alla avhandlade perspektiv och i de grundligt belysta teoretiska diskussionerna, en positionering som kunde ledsagt läsaren igenom de mer empiriska delarna av avhandlingen.

Vart och ett av de kapitel som diskuterar de olika arkeologiska fynden är i stället skrivna nästan som fristående essäer. I dem sammanställs samtalen kring de olika kvarlevorna under tiden som gått sedan de "återföddes" i det att de hittades och grävdes fram, till nutidens förmedling av deras berättelser på museum. Nordström har gått igenom press och annan media, samt genomfört ett antal intervjuer. Hon har dock valt bort en djupare metod- och material-

diskussion, vilket är synd, speciellt då frågor om t.ex. urval och forskarens egen (re)konstruktion av en samtalsordning är viktiga att belysa då den bild som framkommer relateras till samhällssituationen, och människors hantering av livsfrågor, i stort. En av avhandlingens största förtjänster är ändå att Nordström genom att sammanställa samtalen kring Bäckaskogskvinnan under närmare 70 år på ett övertygande sätt kan belysa de olika former av kvinnosyn och genuskonstruktioner som har dominerat i samhället under samma tidsperiod.

Nordström relaterar vidare Seamus Heaneys ord om mossliken i Danmark när hon visar att kvarlevorna kan sägas befinna sig "mellan vetenskap och förundran". Här lyfter Nordström också frågor om museets bruk och förmedling av de mänskliga kropparna. De kan, betraktade som objekt, ge vetenskapen mer eller mindre faktiska svar på frågor om förtiden. Men då undersökningen blir alltför närgången, då dissektionen bara lämnar kvar dekonstruerade fragment, menar Nordström att något går förlorat. Vi blir inte klokare av denna slags förmedling, menar hon.

Samtidigt värjer hon sig emot en snärjande kontextualisering som låser tolkningsmöjligheter och begränsar det som kvarlevorna kan betyda. Då blir objektet helt fastlåst i samtidens tolkning. Nordström menar istället att de förhistoriska kropparna som hela individer, av och i sig själva, kan fånga betraktarens uppmärksamhet och mana till reflektion som representanter för det mänskliga. Då tydliggörs deras funktion och aktualitet genom att varje ny tid kan lägga sina frågor och betydelser i tolkningen. Till dem som störs av detta synsätt och som rent vetenskapligt vill fastslå en mening och betydelse en gång för alla ställer Nordström den högst relevanta frågan: "Vore det tråkigt om man sa som det var, att man inte vet, eller vore det mindre intressant? Kanske skulle förtrollningen inte brytas kanske skulle den snarare öka i styrka." Då, menar Nordström, kan museet också hitta sin plats som forum i ett demokratiskt, reflekterande samhälle.

I beskrivningen av hur det vetenskapliga samtalet, liksom det mer publika och mediala samtalet, ägt rum kring individerna har Nordström låtit en mångfald röster höras. Det är av

vikt vem som sagt vad, och vem som haft makt att bestämma vilken riktning tolkningen skall ta. Därför är det synd att Nordström i de resonera delarna, främst mot avhandlingens slut, förlorar subjekten till förmån för det obestämda "man". En preciserande diskussion kring vilka avhandlingens "vi" är hade också varit intressant. Nordström skriver t.ex. om kvarlevorna: "De är, tycks det som, ständigt de vi vill att de ska vara." (min kursiv). Vilka är då dessa avhandlingens "vi"? Arkeologer? Museimänniskor? Allmänheten? "Vi" med nordiskt ursprung, eller rent av hela mänskligheten?

I slutdiskussionen summerar Nordström så sina resultat som utan svårighet landar i den inledande diskussionens utgångspunkter. Nordströms avhandling visar tydligt hur synen på och behandlingen av olika objekt, även den vetenskapliga, kan se väldigt olika ut från en tid till en annan. Kvarlevorna är döda ting men ändå fulla av en mening och betydelse som inte avtar med tiden – de är därmed närmast odödliga. Det faktum att de diskuteras och är föremål för ständig omtolkning visar, enligt Nordström, på deras betydelse och att de, med slutkapitlets titel, kan fungera och brukas som ett "ideologiskt och terapeutiskt redskap i samtiden". Nordström talar dessutom för att de *bör* brukas så; de odödliga döda, genomlysta och utställda, fungerar som metaforer i människors reflektioner om livet och döden.

Cecilia Axelsson

The Politics of the Veil

Joan Wallach Scott

PRINCETON UNIVERSITY PRESS, 2007,
208 s.

Den franska regeringens bannlysning 2004 av "iögonenfallande" religiösa symboler i allmänna skolor är temat för Joan Wallach Scotts bok *The Politics of the Veil*. Utifrån ett intersektionellt perspektiv analyseras debatten som föregick bannlysningen. Slöjförbudet syftar, enligt Scott, till att upprätthålla den universella liberala statspolitiken. Dess rasifieran-

de och sexifierande implikationer är djupgående. Universalismens principer kan aldrig erkänna muslimer som riktiga fransmän och därför måste också Frankrike misslyckas med integreringen av människor från de forna kolonierna, menar Scott. På samma sätt som den franska republiken föreställs ligga utanför historien för att påvisa dess eviga värden objektifieras muslimer utifrån en föreställning om en kultur lika historielös. Slöjan, som bärs endast av ett fåtal kvinnor, har blivit symbolen för kampen mot det muslimska hotet mot Frankrikes eviga värden. De politiskt tongivande lyckas med konststycket att dölja den franska könsojämlikheten genom att förlägga kvinnors underordning utslutande till "de andra". För att man skall förstå den starka ställningen för den franska officiella hållningen till kön och som en följd av denna syn på slöjan är det nödvändigt med ett historiskt, kontextualiserande perspektiv, menar Scott.

Scotts egen källforskning har som bas den statliga utredning som låg till grund för bannlysningen. Den innehåller även en del intervjuer. Därtill arbetar hon med politiska pressdebatter, publicerade särskilt i *Le Monde*. Det är lite synd att kontextualiseringen ligger som en egen del i boken. Även om strävan är ett intersektionellt perspektiv delas denna del in efter teman som utgår från maktordningar som på olika sätt är delar i universalismens dilemma; rasism, sekularism, individualism och sexualitet. Dessa kapitel bygger huvudsakligen på annan forskning men insatta i Scotts antirasistiska och feministiska perspektiv. Analyserna i boken är genomgående mycket intressanta och tankeväckande och demonstrerar att historia kan vara ett relevant perspektiv för genomlysning av dagens problem.

Scott positionerar sig politiskt i det amerikanska kommunitaristiska idealet med dess metod för integration: erkännande av olikhet och förhandling av skillnad. Den ställs upp mot den franska universalismen och dess metod för integration: assimilation. Det är från denna utgångspunkt hon ställer sig kritisk till Frankrikes universalistiska principer, en historia som hon återkommit till under sin långa forskarkarriär. Det amerikanska idealet förefaller hon anamma lite väl okritiskt. Scotts

ställer frågan på vilket sätt "the veil became a screen onto which were projected images of strangeness and fantasies of danger – danger to the fabric of French society and to the future of the republican nation". Hon undersöker också hur representationen av "a homogenous and dangerous 'other' secured a mythic vision of the French republic, one and indivisible". Svaret är givet av utgångspunkten. Problemet är den franska universalismens abstrakta individ och dess förnekande av skillnad. Eftersom stöpförmen för den abstrakta individen var sekularisering, individualism och manligt kön är det dessa karakteristika som är grunden för jämlikhet. Men då vissa individer redan har beskrivits som olika utifrån en norm blir det omöjligt för dem att kvalificera sig för tillhörighet fullt ut i nationen. Universalismens principer utmanas emellertid dagligen i Frankrike av grupper som gör anspråk på erkännande av sin sociala existens; kvinnor, invandrade, homosexuella...

Scott analyserar den ökande oppositionen mot islamiska huvudbonader från franskt officiellt håll från 1989 och framåt. Le Pen tvingade fram ställningstaganden inom alla större partier vilka följde honom i spåren, menar Scott. Fientligheten, särskilt mot muslimer, var emellertid grundad med djupare rötter än vad Le Pen skulle kunnat åstadkomma varför det därför är just denna rasistiska historia som måste friläggas.

I kapitlet om rasism redogör hon för den officiella kolonialpolitiken i Algeriet med början på 1830-talet. Inte mycket tycks ha förändrats i attityderna till de koloniala subjekten fram till idag. Scott relaterar i detta kapitel också till de berömda skildringarna av slöjans betydelse i kriget som Frans Fanon förmedlat från sin delaktighet i den algeriska motståndsrörelsen. Hans spännande psykoanalytiska perspektiv är emellertid osynligt i Scotts relatering. I detta kapitel finns också en diskussion om judar i Frankrike. Den historiskt djupa antisemitismen i Frankrike som sammantvinnade ras och religion och inte erkände judiska subjekt som fullgoda fransmän bevarades i olika skepnader fram till den muslimska immigrationen till Frankrike. Med inflyttningen av judar från Nordafrika under 1950- och 1960-talen förändrade synen på dessa subjekt, menar Scott.

Trots att dessa flyttare skilde sig från sekulariserade judar i Frankrike och inte på något yttre sätt skilde sig från vissa muslimer betraktades de inte likt muslimer som ett hot mot universalismen. Judarna vägrar dock att se parallellen till sin egen historia, menar hon.

Den intressantaste tematiska delen i boken handlar om sexualitet. Här utgår hon från utredningens ambivalenta och motsägelsefulla

begreppsapparat för att hantera slöjfrågan. Vad handlar det egentligen om, frågar sig Scott, när de för fram begrepp som ”synligt” och ”diskret”? Hennes tolkning är att det är mycket grumliga patriotiska och heteronormativa tankar om sexualitet som döljer sig bakom dessa begrepp.

Monika Edgren